

บทที่ 3

ทุนนิยมกับศีลธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณ

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้อภิปรายเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจทุนนิยมกับศีลธรรม หรือจริยธรรม ศาสนาและเรื่องทางจิตวิญญาณ ทั้งในด้านแนวคิดของนักวิชาการทางด้าน เศรษฐศาสตร์และในด้านปฏิบัติของนักธุรกิจหรือนักบริหารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจ นักคิดทุนนิยมหรือนักเสรีนิยมและนักเศรษฐศาสตร์รวมทั้งนักธุรกิจสมัยปัจจุบัน มีทัศนะที่ ต่างกันเกี่ยวกับมิติทางด้านศีลธรรมและศาสนารวมทั้งเรื่องทางจิตวิญญาณอื่นๆ ที่เป็นเรื่องทาง นามธรรมหรือคุณค่า โดยเราอาจแบ่งเรื่องเหล่านี้ออกเป็นเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับศีลธรรม และแนวคิด รวมทั้งการประยุกต์ใช้คำสอนหรือหลักปฏิบัติทางศาสนาและจิตวิญญาณ ในการดำเนินการด้าน เศรษฐกิจ ซึ่งผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นว่า ระบบทุนนิยมมีความเกี่ยวข้องหรืออย่างน้อยก็ไม่ได้ขัดกันจนไป ด้วยกันไม่ได้กับศีลธรรม ศาสนาและจิตวิญญาณ ดังจะอภิปรายเป็นลำดับไปดังนี้

1. แนวคิดของทุนนิยมเกี่ยวกับศีลธรรม

นักคิดทุนนิยมมีความเห็นต่างกันเกี่ยวกับเรื่องศีลธรรม บางคนมีความเห็นว่า ระบบ เศรษฐกิจทุนนิยมเกี่ยวข้องกับเรื่องศีลธรรม บางคนเห็นตรงกันข้ามว่า ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะอภิปรายให้เห็นว่า แม้จะมีผู้ที่เห็นว่าระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและธุรกิจไม่เกี่ยวกับศีลธรรม หรือมีศีลธรรมที่ต่างจากระบบทางสังคมอื่นๆ แต่ในภาพรวมเราพอสรุปได้ว่า นักคิดทุนนิยมจำนวน มากยอมรับความสัมพันธ์หรือความสำคัญของศีลธรรมกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยม และนักวิชาการ ด้านเศรษฐกิจในปัจจุบันจำนวนไม่น้อยให้ความสำคัญแก่ศีลธรรม ในการอภิปรายหัวข้อนี้จะจำแนก แนวคิดออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มของแนวคิดที่เห็นว่าศีลธรรมเกี่ยวข้องหรือไปกันได้กับศีลธรรม และกลุ่มของแนวคิดที่เห็นว่าศีลธรรมไม่เกี่ยวข้องหรือไปกันไม่ได้กับศีลธรรม ซึ่งจะรวมถึงแนวคิดที่ เห็นว่าธุรกิจมีระบบศีลธรรมที่ต่างจากระบบอื่นๆ ของสังคม

1.1 แนวคิดที่เห็นว่าศีลธรรมเกี่ยวข้องกับระบบทุนนิยม

แนวคิดในกลุ่มนี้เห็นว่า ศีลธรรมเกี่ยวข้องหรือไปกันได้กับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมหรือธุรกิจ หรือศีลธรรมมีความสำคัญต่อความสำเร็จของธุรกิจ แม้นักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกส่วนมากจะ เห็นตรงข้ามกับนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกอย่างอดัม สมิท ที่เห็นว่าศีลธรรมเกี่ยวข้องกับระบบทุน นิยม แต่ก็มีนักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกบางคนอย่างอัลเฟรด มาร์แชล (Alfred Marshall) ที่เห็น ว่ากิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจเป็นเรื่องทางศีลธรรมด้วย และนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ใน ปัจจุบันจำนวนมากก็มีความเห็นในทำนองเดียวกัน เราจะมาศึกษาแนวคิดที่เห็นว่าศีลธรรมมีความ เกี่ยวข้องหรือไปกันได้กับระบบทุนนิยมหรือระบบตลาดเสรีโดยจำแนกประเด็นย่อยดังต่อไปนี้

1) **ความเห็นแก่ตัวเกี่ยวข้องกับคุณธรรมอื่น ๆ ด้วย** แม้อดัม สมิท จะเห็นว่ามนุษย์มีความเห็นแก่ตัวเป็นธรรมชาติ แต่ความเห็นแก่ตัวในทัศนะของสมิทไม่ใช่สิ่งเลวร้ายเสมอไป ความเห็นแก่ตัวหรือเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว (self-interest) ยังทำให้มนุษย์สนใจโชคและความสำเร็จของผู้อื่นและทำให้เกิดคุณธรรมอย่างความเมตตา (benevolence) อีกด้วย

ในหนังสือ **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations** หรือที่นิยมเรียกกันสั้นๆ ว่า **The Wealth of Nations** (1776) อดัม สมิท พูดถึงแต่ประโยชน์ส่วนตัวจนดูเหมือนมีแรงจูงใจ (motive) เพียงอย่างเดียวโดยไม่สนใจเรื่องอะไรควรไม่ควร แต่ในความเป็นจริงในทัศนะของสมิท ยังมีคุณธรรมอื่นที่เกี่ยวข้องอยู่ด้วยโดยจะเห็นได้จากงานเขียนอีกเล่มหนึ่งก่อนหน้านี้หนังสือ **The Wealth of Nations** คือหนังสือ **The Theory of Moral Sentiments** (1759) ซึ่งสมิทได้อธิบายเรื่องศีลธรรมหรือคุณธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบตลาดไว้ด้วย

คำพูดของสมิทเกี่ยวกับความเห็นแก่ตัวในฐานะเป็นกลไกสำคัญของระบบตลาดเสรีซึ่งมักถูกนำมากล่าวอ้างก็คือ

ไม่ใช่จากความเมตตาของคนขายเนื้อ คนทำเบียร์ หรือคนทำขนมปัง ที่เราคาดหวังจะได้อาหารมื้อเย็น แต่จากความใส่ใจในประโยชน์ส่วนตัวของพวกเขา เราไม่ได้เข้าไปเจรจา กับมนุษยธรรมของพวกเขาแต่เป็นความรักตัวเองของพวกเขา และไม่เคยพูดกับพวกเขา ถึงความจำเป็นของตัวเองมีแต่ (พูดถึง) ผลประโยชน์ของพวกเขา ไม่มีใครนอกจาก ขอทานที่เลือกจะพึ่งพาความเมตตาของพลเมืองร่วมชาติเป็นหลัก แม้แต่ขอทานก็ไม่ได้ พึ่งพามันอย่างสิ้นเชิง

(Smith 1976, 26-27 quoted in Otteson 2002, 154)

จากข้อความเหล่านี้ ดูเหมือนสมิทจะพูดถึงแต่ความเห็นแก่ตัวหรือความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวในการแลกเปลี่ยนหรือการซื้อขายในตลาดเสรี แอนดริว สก็อตเตอร์ (Andrew Schotter) อธิบายเรื่องนี้ว่า ความเชื่อของสมิทในเรื่องความเห็นแก่ตัวไม่ได้ปฏิเสธความเป็นไปได้ของพฤติกรรมที่ใส่ใจต่อสังคมในหมู่ผู้กระทำการในสังคมซึ่งเป็นผู้มีเหตุผล (rational social agents) เพียงแต่สมิทเชื่อว่า พฤติกรรมเช่นนั้นไม่ใช่เงื่อนไขที่จำเป็นหรือเพียงพอที่จะให้ตลาดสร้างสวัสดิการสังคมได้มากที่สุด (Schotter 1985, 3)

ส่วน เจมส์ อาร์. อ็อตสัน (James R. Otteson) แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเหตุผลที่สมิทพูดถึงแต่เรื่องประโยชน์ส่วนตัวไว้ในหนังสือ **The Wealth of Nations** ว่า ที่เป็นเช่นนั้นเพราะสมิทกำลังพูดถึงความสัมพันธ์ทางตลาดระหว่างบุคคลที่ไม่ใช่คนในครอบครัวหรือเพื่อนกัน เช่น ผู้ซื้อกับพ่อค้าเนื้อหรือคนขายขนมปัง ความสัมพันธ์ทางตลาดเป็นเรื่องของการแลกเปลี่ยนเพื่อตอบสนองประโยชน์ของสองฝ่ายระหว่างบุคคลที่ไม่รู้จักกันหรือเป็นคนแปลกหน้าต่อกัน ในความสัมพันธ์เช่นนี้

แต่ละคนกำลังแสวงหาประโยชน์ทางด้านวัตถุของตน ดังนั้น เราจึงไม่มีความเมตตาหรือมีความเมตตาตามธรรมชาติน้อยต่อกันและกัน และถือว่าอีกฝ่ายก็ทำเหมือนกันได้ทราบเท่าที่พฤติกรรมของเรายังอยู่ในกรอบที่กฎแห่งความยุติธรรมกำหนดไว้ซึ่งแสดงนัยของการมองกันแบบ “เพื่อนร่วมชาติ” (fellow citizens) ซึ่งสมิธได้พูดไว้ใน *The Wealth of Nations* และเป็นพฤติกรรมที่ผู้สังเกตการณ์ที่ไม่ลำเอียงยอมรับได้ อ็อตสันเห็นว่า ถึงแม้สมิธจะพูดเหมือนเราไม่รู้สึกละไรต่อกันเลย นอกจากเรื่องประโยชน์ส่วนตัวในสถานการณ์เช่นนี้ แต่เป็นความผิดพลาดที่จะเอาความเชื่อนี้ไปใช้กับทุกด้านของชีวิต ใน *The Wealth of Nations* สมิธพูดถึงความสัมพันธ์ทางตลาดเศรษฐกิจเท่านั้น ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ตามหนังสือ *The Theory of Moral Sentiments* เป็นความสัมพันธ์ที่ถูกควบคุมโดยประโยชน์ส่วนตัวภายในกฎแห่งความยุติธรรม (Otteson 2002, 299-300)

ความเห็นของอ็อตสันมีเหตุผลพอฟังได้ เพราะการแลกเปลี่ยนซื้อขายในตลาดเป็นเรื่องแสวงหาสิ่งที่ตัวเองต้องการหรือประโยชน์ส่วนตัว ไม่ใช่เรื่องที่ต้องมีเมตตาต่อกัน อย่างไรก็ตาม การบอกว่า พฤติกรรมดังกล่าวนี้อยู่ภายในกรอบของกฎแห่งความยุติธรรมซึ่งแม้จะยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ในแวดวงนักปรัชญาว่าความยุติธรรมเป็นอย่างไร แต่โดยทั่วไปก็ยอมรับกันว่าเป็นจริยธรรมทางสังคมที่สำคัญที่มักเกี่ยวข้องกับเรื่องความชอบธรรม ไม่มีการเอาวัดเอาเบียบหรือคดโกงซึ่งเป็นเรื่องของคุณธรรมหรือศีลธรรมอยู่แล้ว ดังนั้น ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวที่สมิธพูดถึงจึงมีความเกี่ยวข้องกับศีลธรรมด้วย ไม่ใช่มีแต่ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวอย่างเดียว

นอกจากนั้น ใน *The Theory of Moral Sentiments* สมิธก็ได้ยืนยันไว้ชัดเจนว่า มนุษย์เราไม่ได้มีแต่ความเห็นแก่ตัวจนไม่แยแสสนใจผู้อื่น แต่ยังมีคุณธรรมอื่นๆ ด้วย สมิธเห็นว่า มนุษย์ยังสนใจโชคชะตาของคนอื่น ความสุขของคนอื่นยังเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับตัวเอง แม้ตัวเองจะไม่ได้อะไร นอกจากความสุขที่ได้เห็นมัน (Smith 1976, 9 quoted in Otteson 2002, 16) ในประเด็นนี้ สมิธกำลังพูดถึงธรรมชาติอีกอย่างหนึ่งของมนุษย์คือความเห็นอกเห็นใจ (sympathy) ซึ่งสมิธใช้ในหลายความหมายแต่ที่สำคัญคือหมายถึงการมีส่วนร่วมในความรู้สึกของผู้อื่น ไม่ใช่มีแต่ความสงสาร ซึ่งความเห็นอกเห็นใจที่เข้าไปมีรับรู้ความรู้สึกของคนอื่นด้วยนี่เองที่สมิธใช้เป็นเครื่องมือในการตัดสินทางศีลธรรมว่า อะไรดี อะไรไม่ดี กล่าวคือการตัดสินทางศีลธรรมเป็นเพียงการพัฒนาการเปรียบเทียบตัวเองหากตกอยู่ในสภาวะหรือสถานการณ์เดียวกับผู้อื่น โดยเพิ่มความเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยของตัวเองกับผู้อื่นในกรณีนั้นๆ ถ้าเราเห็นด้วยก็ตัดสินว่า ดี ถ้าไม่เห็นด้วยก็ตัดสินว่า เลว หรือชั่ว ความเห็นอกเห็นใจและการตัดสินทางศีลธรรมในทัศนะของสมิธจึงเป็นเรื่องของอารมณ์ (sentiments) ทั้งสิ้น (ปรีชา ช้างขวัญยืน 2545, 8)

นอกจากนี้ อ็อตสันยังเห็นว่า ตามทัศนะของสมิธ การแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวนำไปสู่การเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น และการที่เรามีส่วนร่วมหรือเข้าใจในความรู้สึกของผู้อื่นนี้เองทำให้เราเกิด

ความคุ้นเคยและความเมตตาต่อผู้อื่นขึ้นมามีด้วย กล่าวอีกอย่างคือการทำธุรกิจจะทำให้เราเข้าใจผู้อื่น เพราะเมื่อเราต้องการผลิตสินค้าหรือบริการเพื่อขายให้ผู้อื่น เราต้องรู้หรือเข้าใจความต้องการของผู้อื่น เพื่อจะได้ผลิตสิ่งที่ผู้อื่นหรือผู้บริโภคสนใจหรือต้องการ หรือเป็นประโยชน์แก่ผู้บริโภค มิฉะนั้นธุรกิจนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ การแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวจึงทำให้เราเข้าใจผู้อื่นและทำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วย ขณะที่เราพยายามเข้าใจหรือแสวงหาความรู้เกี่ยวกับความต้องการของผู้อื่นนี้เองที่สร้างสภาพการณ์ที่ทำให้ความเมตตาเกิดขึ้น เพราะการแสวงหาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความต้องการของผู้อื่น ทำให้เราได้ติดต่อกับผู้อื่นจนเกิดความคุ้นเคย ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความเมตตาต่อผู้อื่น ดังนั้น ในตลาดเปิดแรงจูงใจแรกคือประโยชน์ส่วนตัวคือการแสวงหากำไร แต่แรงจูงใจนี้กระตุ้นให้เกิดการกระทำที่นำไปสู่การขยายขอบเขตของความเมตตาตามธรรมชาติให้กว้างมากกว่าที่มีแต่เดิมในเวลาต่อมา (Otteson 2002, 302-303) ดังนั้น ตามทัศนะของฮ็อดสัน สมิธจึงเห็นว่า ตลาดเสรีสนับสนุนการขยายตัวของความเมตตาที่เกิดจากการกระทำที่ได้รับแรงกระตุ้นจากประโยชน์ส่วนตัว อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวนี้อาจมีปัญหว่า ขาดเหตุผลสนับสนุนที่ดีพอเพราะคนอาจไม่เกิดความเมตตาต่อผู้อื่นแม้จะเข้าใจคนอื่นก็ตาม

2) **ความเห็นแก่ตัวนำไปสู่ประโยชน์ส่วนรวม** ตามแนวคิดนี้ความเห็นแก่ตัวไม่ได้เป็นสิ่งชั่วร้ายที่ขัดหรือไปกันไม่ได้กับศีลธรรม เพราะเป็นความเห็นแก่ตัวที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ความเห็นแก่ตัวในแนวคิดของอดัม สมิธ ถูกจัดเป็นความเห็นแก่ตัวที่เข้ากันได้กับแนวคิดแบบประโยชน์นิยมที่ถือประโยชน์ของคนส่วนมากเป็นหลัก

อดัม สมิธเชื่อว่า ประโยชน์ส่วนรวมหรือสิ่งดีงามของสาธารณะคือสังคมวิวัฒนาการมาจากการปะทะกันที่ได้รับการควบคุมอย่างเหมาะสมของประโยชน์ของแต่ละบุคคลที่กำลังแข่งขันกัน ขณะที่ปัจเจกบุคคลกำลังแสวงหาประโยชน์ส่วนตัว กระบวนการปฏิสัมพันธ์ก็ถูก “มือที่มองไม่เห็น” ชี้นำทำให้มั่นใจได้ว่าประโยชน์ส่วนรวมจะเกิดขึ้น

ตามทัศนะของสมิธ ความเห็นแก่ตัวในการแลกเปลี่ยนเชิงพาณิชย์ไม่ได้นำไปสู่สงครามระหว่างคนทุกคน (the war of all against all) แต่กลับนำไปสู่ผลลัพธ์แบบประโยชน์นิยมคือผลประโยชน์จำนวนมากที่สุดสำหรับคนจำนวนมากที่สุด สมิธคิดว่า ตลาดเสรีเป็นวิธีการทำให้เกิดประโยชน์ส่วนรวมที่ดีกว่ามือที่มองไม่เห็นและทรงอำนาจของรัฐที่มีองค์อธิปัตย์มีอำนาจสูงสุดตามทัศนะของฮอบส์

ความเห็นแก่ตัวในทัศนะของสมิธเป็นความเห็นแก่ตัวที่มีขอบเขตจำกัด เพราะต้องอยู่ในกรอบของกฎระเบียบที่รัฐบาลออกมาเพื่อให้การแข่งขันในตลาดเสรีเป็นไปได้อย่างยุติธรรม เพียงแต่สมิธเห็นว่า รัฐบาลควรถูกจำกัดอำนาจหน้าที่ไว้เพื่อปกป้องเสรีภาพส่วนบุคคล ดังคำกล่าวของสมิธที่ว่า

ตราที่เขายังไม่ละเมิดกฎแห่งความยุติธรรม (the laws of justice) ทุกคนจะถูกปล่อยให้เป็นอิสระอย่างเต็มที่เพื่อแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวของเขาในทางใดทางหนึ่ง และเพื่อนำทั้งอุตสาหกรรมและทุนของเขาเข้าไปแข่งขันกับของของคนอื่นหรือกลุ่มคนอื่น องค์อธิปัตย์ถูกถอดออกจากหน้าที่...หน้าที่ในการดูแลอุตสาหกรรมของส่วนบุคคล และหน้าที่กำหนดทิศทางอุตสาหกรรมนั้นเพื่อการจ้างงานที่เหมาะสมที่สุดสำหรับประโยชน์ของสังคม

(Smith 1937, 651 quoted in Heilbroner 1988, 138)

แนวคิดเรื่องความเห็นแก่ตัวที่จำกัดของสมิธเป็นที่ถูกใจของคนจำนวนมากในวงการธุรกิจและเศรษฐกิจ พวกเขาคล้ายสมิธที่ไม่ได้มองตัวเองว่าเป็นคนเห็นแก่ตัวและไม่แยแสประโยชน์ของผู้อื่น และยอมรับว่าความร่วมมือเป็นองค์ประกอบสำคัญถ้าจะให้ประโยชน์ของพวกเขาเจริญงอกงาม พร้อมกันนั้น พวกเขายังยอมรับอีกว่า เมื่อประโยชน์ของพวกเขาขัดแย้งกับประโยชน์ของคนอื่น พวกเขาควรแสวงหาประโยชน์ของตัวเองภายในกฎที่ตั้งขึ้นมาสำหรับเกมการแข่งขัน(Beauchamp and Bowie 1993, 18-19) ความเห็นแก่ตัวในทัศนะของสมิธจึงไม่ได้เลวร้ายหรือไปกันไม่ได้กับศีลธรรม เพราะเป็นความเห็นแก่ตัวที่จำกัดเนื่องจากต้องอยู่ในกรอบของความยุติธรรมที่จำเป็นสำหรับสังคมที่สงบสุขและมีส่วนทำให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมหรือสังคมด้วย

ฮาเยคนักเศรษฐศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงของออสเตรเลียก็เห็นด้วยกับเรื่อง “มือที่มองไม่เห็น” โดยเห็นว่า ระบบตลาดเสรีที่ได้รับการขับเคลื่อนจากความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวทำให้เกิดประโยชน์ส่วนรวมได้มากกว่าการตั้งใจทำให้เกิด ตามทัศนะของฮาเยค ในเศรษฐกิจทุนนิยม นอกจากผู้ประกอบการที่ประสบความสำเร็จอาจจะเลือกที่จะใช้โภคทรัพย์ของเขาเพื่อจุดหมายด้านการกุศลแล้ว อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญแต่ถูกมองข้ามก็คือ “เขาจะถูกมือที่มองไม่เห็นพาไปเพื่อนำการสังเคราะห์ด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกสมัยใหม่ไปยังบ้านของผู้ที่ยากไร้ที่สุดซึ่งเขาไม่รู้จักร” (Hayek 1982, vol.2, 145 quoted in Shand 1990, 75) ผู้ประกอบการนั้นถูกความสนใจประโยชน์ส่วนตัวของเขาทำให้ไปทำประโยชน์แก่คนอื่น ๆ ได้มากกว่าถ้าเขาจะทุ่มเทความเพียรเพื่อช่วยเหลือคนที่เขารู้จัก

ตามความเห็นของสมิธและฮาเยค ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวจึงเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการช่วยเหลือผู้เหลือหรือการทำให้เกิดประโยชน์แก่สังคม ไม่ใช่สิ่งที่ผิดศีลธรรมแต่อย่างใด ซึ่งในประเด็นนี้ แม้อาจจะมีเรื่องที่ได้แย้งได้ แต่อย่างน้อยก็พอยอมรับได้ว่า ถ้าความเห็นแก่ตัวเป็นความเห็นแก่ตัวที่อยู่ในกรอบของศีลธรรมหรือความยุติธรรม ความเห็นแก่ตัวนั้นก็ยังพอรับได้ในทางศีลธรรมของสังคม เป็นความเห็นแก่ตัวที่ยังไปกันได้กับศีลธรรม

3) ประโยชน์ส่วนตัวต่างจากความเห็นแก่ตัว

ฮาเยคปกป้องเรื่องศีลธรรมของประโยชน์

ส่วนตัวด้วยเหตุผลว่า มีความสับสนระหว่างประโยชน์ส่วนตัวกับความเห็นแก่ตัวอันเนื่องมาจากมนุษย์มีความรู้จำกัด

ฮาเยคเห็นว่า ความไม่พอใจลัทธิปัจเจกนิยมจำนวนมากเกิดมาจากความสับสนในสิ่งที่นักเขียนศตวรรษที่ 18 หมายถึงโดยมักจะใช้คำอย่าง “ความรักตัวเอง” (self-love) หรือ “ประโยชน์ที่เป็นเรื่องความเห็นแก่ตัว” (selfish interests) คำเหล่านี้ไม่ได้หมายถึงความเห็นแก่ตัวแบบแคบ (narrow egoism) ความหมายที่แท้จริงของคำเหล่านี้อยู่ที่การตระหนักถึงข้อเท็จจริงพื้นฐาน ที่ปฏิเสธไม่ได้ว่า ความรู้ของปัจเจกบุคคลจำกัด สิ่งที่เขารู้มีเพียงวัฏจักรแคบๆ ของสิ่งที่มีตัวเขาเองเป็นศูนย์กลาง (Hayek 1980, 14 quoted in Shand 1990, 74) เมื่อถูกจำกัดด้วยความรู้เช่นนี้ ปัจเจกบุคคลจึงคิดได้เฉพาะสิ่งที่เกี่ยวกับตัวเองเป็นหลักหรือเกี่ยวกับประโยชน์ส่วนตัว แม้จะมีเจตนาดีเพียงไร แต่ความพยายามของคนคนหนึ่งก็ถูกจำกัดตั้งแต่กำเนิดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ด้วยสิ่งที่เขาสามารถรู้ได้ ด้วย เหตุนี้ คำถามสำคัญจึงไม่ใช่ถามว่า คนควรเห็นแก่ตัว แต่เป็นคำถามว่า คนควรถูกปล่อยให้ทำตามการประเมินผลที่ตามมาของสิ่งที่เขาสามารถรู้ได้ด้วยตัวเอง หรือควรบังคับให้ทำในลักษณะอื่นตามคำสั่งการของปัจเจกบุคคลบางคนหรือกลุ่มของปัจเจกบุคคล (สังคม) ที่อ้างว่ารู้สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ประชาชนโดยรวมมากกว่า (Shand 1990, 74)

เหตุผลของฮาเยคอาจถูกโต้แย้งได้ เช่น ไม่ชัดเจนว่า ความเห็นแก่ตัวกับประโยชน์ส่วนตัว หรือความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวต่างกันอย่างไรแน่ ตามที่ฮาเยคเสนอมา ความเห็นแก่ตัวดูเหมือนเป็นพฤติกรรมที่ชั่วร้ายเกิดจากความงมงายที่จะทำเพื่อตัวเองโดยไม่แยแสผู้อื่น แต่ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวดูเหมือนเป็นพฤติกรรมตามธรรมชาติที่คนทั่วไปคิดอะไรมีตัวเองเป็นศูนย์กลาง ไม่ได้ชั่วร้ายอย่างความเห็นแก่ตัว อย่างไรก็ตาม เราพอจะตีความทัศนะของฮาเยคได้ว่า ความเห็นแก่ตัวที่เป็นไปตามธรรมชาติไม่รุนแรงถึงขนาดไม่แยแสผู้อื่นหรือคิดเอาเปรียบผู้อื่น เป็นธรรมชาติที่ไม่ได้ผิดศีลธรรมและสามารถไปกันได้กับคุณธรรมอื่นๆ ดังที่ปรากฏว่าฮาเยคยอมรับความสำคัญของศีลธรรมในสังคมรวมทั้งระบบเศรษฐกิจซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

4) ศีลธรรมมีความสำคัญต่อธุรกิจหรือเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของเศรษฐกิจ

นักคิดทางเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจหลายคนเห็นความสำคัญของศีลธรรมที่มีต่อเศรษฐกิจ หรือมองว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของธุรกิจ

ในหนังสือ The Moral Element in Free Enterprise ฮาเยคได้พิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างอิสรภาพกับศีลธรรม โดยเริ่มต้นจากการยืนยันว่า ศีลธรรมและคุณค่าทางศีลธรรมจะพัฒนาขึ้นมาได้ก็แต่ในสังคมอิสระเท่านั้น และถ้าจะให้ทำงานได้ดี อิสรภาพก็ต้องการมาตรฐานทางศีลธรรมที่เข้มแข็ง (แต่เป็นมาตรฐานทางศีลธรรมเพียงบางอย่าง) และไม่ว่าจะเป็มาตรฐานทาง

ศีลธรรมอะไรก็จะต้องไม่มีการบังคับยัดเยียดให้ทำตาม การเชื่อฟังทำตามจะมีค่าทางศีลธรรมก็ต่อเมื่อเป็นเรื่องของการเลือกไม่ใช่การบังคับ ผลลัพธ์ของอิสรภาพก็ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลและไม่มีอะไรรับประกันว่า สังคมอิสระจะพัฒนาคุณค่าของสิ่งที่เรายอมรับอย่างแน่นอน ฮาเยคเชื่อว่า สังคมอิสระที่มีเรื่องผิดศีลธรรมอยู่โดยทั่วไปยังน่าพอใจมากกว่าเผด็จการที่ไม่มีการมีโอกาสได้เลือกมาตรฐานทางศีลธรรมของตัวเอง ฮาเยคยอมรับว่า สังคมอิสระที่ขาดรากฐานทางศีลธรรมเป็นสังคมที่ไม่น่าอยู่ แต่ก็ยังดีกว่าสังคมที่ไม่อิสระแต่มี “ศีลธรรม” ความเชื่อทางศีลธรรมที่เข้มแข็งบางอย่าง ซึ่งจำเป็นสำหรับสังคมอิสระที่จะเป็นสังคมที่ดีคือความเชื่อในความรับผิดชอบของปัจเจกบุคคลและการยอมรับหลักการที่ว่า รางวัลทางวัตถุของปัจเจกบุคคลคนใดคนหนึ่งควรจะสอดคล้องกับคุณค่าที่บริการของเขามีต่อผู้อื่น ไม่ควรอิงกับเรื่องที่ว่า เขาควรได้รับแค่ไหน (Shand 1990, 81) หมายความว่า การให้รางวัลไม่ควรดูที่ตัวคนทำแต่ควรดูสิ่งที่เกิดกับผู้อื่นหรือผู้มารับบริการของเขา แนวคิดของฮาเยคแม้จะออกไปทางวัตถุนิยม แต่อย่างน้อยก็ยังให้ความสำคัญแก่ศีลธรรม ในเมื่อศีลธรรมเป็นรากฐานของสังคมอิสระ ก็เท่ากับว่าเป็นรากฐานของเศรษฐกิจเสรีด้วย ศีลธรรมจึงมีความสำคัญสำหรับเศรษฐกิจทุนนิยม

นอกจากนั้น ยังมีนักเขียนหรือนักวิชาการยุคปัจจุบันอีกหลายคนให้เหตุผลชวนฟังว่า ไม่เพียงแต่พฤติกรรมทางศีลธรรมจะเข้ากันได้กับการหาผลกำไรเท่านั้น แต่บริษัทที่มีความรับผิดชอบต่อศีลธรรมมากที่สุดก็จะเป็นบริษัทที่ได้ผลกำไรมากที่สุดอีกด้วย เป็นที่ชัดเจนว่า การเคารพสิทธิของลูกจ้าง การปฏิบัติต่อผู้จัดหา (suppliers) อย่างเป็นธรรม และความซื่อตรงต่อลูกค้าย่อมได้รับผลตอบแทน แต่พฤติกรรมทางศีลธรรมนี้ต้องทำด้วยความใส่ใจทางศีลธรรมหรืออยากทำตามหลักศีลธรรมจริงๆ คือทำเพราะเห็นว่าสิ่งนั้นถูกต้อง ไม่ใช่ทำเพราะอยากได้ผลตอบแทน เพราะมิฉะนั้นถ้าดูเหมือนจะไม่ได้ผลตอบแทนก็จะไม่ยอมทำ เนื่องจากไม่มีอะไรรับประกันว่าพฤติกรรมทางศีลธรรมจะให้ผลตอบแทนในแง่คนเห็นแก่ตัวต้องการ

อนึ่ง คนที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวจะสุขน้อยกว่าคนที่เห็นแก่ผู้อื่น ห่วงใยผู้อื่น นี่คือนิพจน์ของสุขนิยม (paradox of hedonism) คือเป็นเรื่องแปลกที่ว่า โดยทั่วไปคนที่ใส่ใจแต่ความสุขของตัวเองจะมีความสุขน้อยกว่าคนที่ใส่ใจความสุขของคนอื่น ยิ่งไปกว่านั้น คนมักจะพบความพอใจในชีวิตที่ดำเนินตามหลักศีลธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่าชีวิตที่อุทิศให้ประโยชน์ส่วนตัวที่ปรากฏเฉพาะหน้าเพียงอย่างเดียว (Shaw and Barry 1998, 15)

โรเบิร์ต ซี. โซโลมอน (Robert C. Solomon) เป็นนักวิชาการคนหนึ่งที่มีความเห็นดังกล่าวนี้ ในบทความเรื่อง It's Good Business โซโลมอนพยายามอธิบายให้เห็นว่า ศีลธรรมหรือจริยธรรมมีความเกี่ยวข้องกับธุรกิจและมีความสำคัญต่อธุรกิจ โซโลมอนเห็นว่า เหตุผลที่ศีลธรรมเกี่ยวข้องกับธุรกิจก็คือ

(1) **ความผิดพลาดทางจริยธรรมทำให้อาชีพต้องยุติลงเร็วมากขึ้น และเป็นความผิดที่มี**

ประสิทธิภาพมากกว่าความผิดในการเลือกหรือการทำบัญชี การถูกจับได้ว่าโกหก หลอกลวง ขโมย หรือทำผิดสัญญา เป็นสิ่งที่ยากจะลืมหรือยากที่จะให้อภัยในโลกธุรกิจ การกระทำดังกล่าวทำลายรากฐานทางจริยธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญก้าวหน้าของโลกธุรกิจ โซโลมอนเห็นว่าเกือบทุกคนมีความเมตตาต่องานที่เจอปัญหาถดถอยไม่เข้าค่ายไม่ออกทางจริยธรรม แต่ไม่มีใครให้อภัยความผิดศีลธรรม ดังนั้น ความผิดพลาดทางจริยธรรมจึงทำให้เกิดความเสียหายได้อย่างรุนแรงและรวดเร็ว

(2) **จริยธรรมให้กรอบที่กว้างขึ้นสำหรับการทำความเข้าใจชีวิตธุรกิจ** ผู้บริหารที่

ประสบความสำเร็จส่วนมากเข้าใจว่า ธุรกิจเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต บริษัทเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ประกอบด้วยบางสิ่งมากกว่าตลาด ผู้บริหารและลูกจ้างไม่ได้หายเข้าไปในงานของพวกเขาเหมือนหายเข้าไปในกำแพงแล้วมาปรากฏขึ้นอีกครั้งตอนสิ้นสุดของวันทำงาน

โซโลมอนเห็นว่า ผู้บริหารจะมีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จมากที่สุดเมื่อพวกเขายังคงไว้ซึ่งทัศนคติที่เห็น “ชีวิตที่แท้จริง” (real life) เกี่ยวกับตัวพวกเขาเอง ฐานะของตัวเอง และโลกมนุษย์ทั้งภายในและภายนอกบริษัท

ดังนั้น ตามทัศนะของโซโลมอน จริยธรรมเกี่ยวข้องกับชีวิตที่แท้จริงของคนซึ่งรวมชีวิตทางธุรกิจไว้ด้วย การเข้าใจเรื่องจริยธรรมทำให้เข้าใจชีวิตได้ถูกต้องยิ่งขึ้นซึ่งส่งผลต่อการดำเนินธุรกิจให้ประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น

(3) **ไม่มีอะไรอันตรายต่อธุรกิจมากไปกว่าภาพลักษณ์ต่อสาธารณะที่เสื่อมเสีย**

โซโลมอนอธิบายประเด็นนี้โดยอ้างผลการวิจัย Harris Poll ที่แสดงว่า ความเชื่อมั่นของสาธารณชนต่อผู้บริหารบริษัทขนาดใหญ่ตกต่ำลงอย่างรุนแรงจาก 55% ในปี 1966 เหลือ 16 % ในปี 1976 โดย 87% ของผู้ตอบแบบสอบถามเห็นว่านักธุรกิจส่วนมากสนใจกำไรมากกว่าประโยชน์ของสาธารณะ ความสงสัยในพฤติกรรมของผู้บริหารธุรกิจเหล่านี้ไม่ว่าจะมีผลกระทบรุนแรงต่อการขายหรือไม่ แต่ไม่ต้องสงสัยเลยว่าได้ก่อให้เกิดผลเสียไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

เป็นข้อเท็จจริงที่ว่า ภาพลักษณ์ที่เสื่อมเสียมีผลโดยตรงต่อการขาย ขวัญกำลังใจ และการดำเนินธุรกิจ การขาดความเชื่อถือในอุตสาหกรรมบางอย่างที่มีผลกระทบต่อหลายบริษัทที่เกี่ยวข้อง เช่น กรณีการคดโกงทางด้านการประกัน สามารถทำลายทุกบริษัทที่เกี่ยวข้อง และการขาดความเชื่อถือต่อบริษัทเฉพาะบางแห่งสามารถทำให้บริษัทนั้นล้มได้อย่างรวดเร็ว

ดังนั้น ตามทัศนะของโซโลมอน ภาพลักษณ์ที่เสียหายโดยเฉพาะในด้านจริยธรรมอย่าง ความเห็นแก่ตัวชนิดไม่สนใจผู้อื่นหรือสังคมมีผลเสียอย่างมากต่อธุรกิจหรือบริษัท เพราะทำให้

ผู้บริหารขาดความเชื่อถือ และไม่ต้องการสนับสนุนธุรกิจของผู้บริหารที่มีภาพลักษณ์เสื่อมเสีย เหล่านั้น

นอกจากให้เหตุผลสนับสนุนความสำคัญของจริยธรรมต่อธุรกิจแล้ว โซโลมอนยังได้แย้งทัศนะที่เห็นว่า ธุรกิจกับจริยธรรมไม่อาจประสานเข้าด้วยกันได้ซึ่ง ริชาร์ด เดอ จอร์จ (Richard De George) นักจริยศาสตร์ธุรกิจแห่งมหาวิทยาลัยแคนซัสเรียกว่า “ตำนานแห่งธุรกิจที่ไม่เกี่ยวกับศีลธรรม” (myth of amoral business) โดยตามตำนานที่ว่านี้ คนในธุรกิจเกี่ยวข้องกับกำไร การผลิตสินค้าและบริการ การขายและการซื้อ พวกเขาไม่ใช่ผิดศีลธรรม แต่ไม่เกี่ยวกับศีลธรรม การปรับปรุงศีลธรรมจรรยาอยู่นอกเขตธุรกิจ แม้แต่การกระทำที่ดีก็จะไม่ได้รับการยกย่องในเชิงศีลธรรม แต่ยกย่องในภาษาว่าด้วยต้นทุนหรือผลประโยชน์ของ “ธุรกิจที่ดี”

โซโลมอนเห็นว่า ตำนานหรือทัศนะดังกล่าวนี้ทำให้เกิดความอ่อนแอทางศีลธรรมอย่างแทบจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ การพูดถึงความไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมของธุรกิจทำให้คนสงสัยธุรกิจและกลายเป็นส่วนหนึ่งที่ธุรกิจถูกประณาม เรื่องข้อหาและอุบัติเหตุจำนวนหนึ่งที่อาจมองในแง่อื่นได้ว่าเป็นผลพลอยได้ที่โชคร้ายของงานบางอย่างกลับกลายเป็น “ข้อพิสูจน์” (proof) ของสิ่งที่นักธุรกิจเองได้พูดกันมาตลอดว่าไม่มีความสนใจเรื่องจริยธรรมในธุรกิจมีแต่เรื่องแสวงหากำไร

ประเด็นสำคัญของโซโลมอนตรงนี้ก็ คือ การบอกว่า ธุรกิจไม่เกี่ยวกับศีลธรรมสื่อถึงความไม่สนใจหรือไม่ให้ความสำคัญแก่ศีลธรรม พอเกิดเหตุการณ์ที่อาจไม่ใช่การทำผิดศีลธรรมแต่คนกลับเข้าใจว่าเป็นเรื่องผิดศีลธรรมเพราะเห็นว่า นักธุรกิจไม่สนใจศีลธรรมจะหาแต่กำไรเท่านั้น เหตุการณ์หรือการกระทำดังกล่าวนั้นจึงกลายเป็นข้อพิสูจน์ว่า นักธุรกิจไม่สนใจศีลธรรมจริงๆ ซึ่งจะมีผลเสียต่อธุรกิจดังที่กล่าวมาแล้ว

อย่างไรก็ดี โซโลมอนชี้ให้เห็นอีกว่า นักธุรกิจที่ไม่พูดถึงเรื่องศีลธรรมมักจะบ่นอย่างมากเกี่ยวกับ “กฎระเบียบ” (regulation) โดยไม่ตระหนักว่า สองสิ่งนี้เกี่ยวโยงกันอย่างใกล้ชิด กฎระเบียบด้านกฎหมายเป็นการได้ตอบตามธรรมชาติของสังคมและรัฐบาลต่อการปฏิบัติสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับศีลธรรมที่ถูกแสดงออกไม่ว่าจะอย่างไรดีเลิศเพียงใดด้วยวาทศิลป์ของ “ระบบธุรกิจเสรี” (free enterprise) ถ้าความข้อหาหรือโศกนาฏกรรมของธุรกิจถูกชำระให้บริสุทธิ์โดยคนในธุรกิจได้อย่างรวดเร็วและน่าเชื่อถือ ก็คงไม่มีความกดดันให้ต้องสร้างกฎระเบียบ แต่เมื่อมีแต่การเพิกเฉยหรือนิ่งเงียบด้านจริยธรรม จึงเลี่ยงไม่ได้ที่ต้องมีกฎระเบียบของรัฐบาลสำหรับการแก้ไขในระยะยาว กฎก็คือราคาที่ธุรกิจจ่ายให้สำหรับกลยุทธ์ที่ชั่วร้ายทางศีลธรรม

โซโลมอนเห็นว่า ธุรกิจเป็นวิถีชีวิต (way of life) คือข้อปฏิบัติที่มีความแน่นอนและได้รับการพิสูจน์รับรองแล้วอย่างหนึ่งที่ความเจริญและการอยู่รอดขึ้นกับการมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติตามข้อ

ปฏิบัติกัน เขากล่าวว่า “จริยธรรมธุรกิจเป็นรากฐานของธุรกิจ ชีวิตธุรกิจเจริญก้าวหน้าบนการแข่งขัน แต่อยู่รอดบนฐานของจริยธรรมของธุรกิจนั้น” (Solomon 1994, 38)

กล่าวโดยสรุป แม้การอ้างเหตุผลบางอย่างของโซโลมอนอาจมีข้อบกพร่องให้ได้แย้งได้ เช่น การออกกฎระเบียบอาจไม่ได้เกิดจากการประพจน์ศีลธรรมของนักธุรกิจ เพราะอาจเป็นการออกมาเพื่อให้การดำเนินธุรกิจเป็นไปด้วยความเรียบร้อยก็ได้ แต่การอ้างเหตุผลของโซโลมอนก็มีน้ำหนักพอสมควร เพราะอย่างน้อยคนจำนวนไม่น้อยก็ยอมรับว่าจริยธรรมทางธุรกิจมีความสำคัญต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของบริษัทหรือธุรกิจต่างๆ

5) มีทัศนะที่เห็นว่า บริษัทหรือธุรกิจควรมีความรับผิดชอบต่อสังคม และแม้แต่ทัศนะที่เห็นว่าบริษัทไม่ต้องรับผิดชอบต่อสังคมก็ได้ปฏิเสธศีลธรรมอย่างสิ้นเชิง

นักเศรษฐศาสตร์และนักวิชาการทางด้านบริหารธุรกิจจำนวนมากมีความเห็นว่า ธุรกิจหรือบริษัทควรมีความรับผิดชอบต่อสังคมหรือทำเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม แต่นักเศรษฐศาสตร์บางคนกลับเห็นว่า บริษัทไม่ต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคม เพราะไม่ใช่หน้าที่ของบริษัท แต่เมื่อวิเคราะห์ในรายละเอียด ทัศนะของนักเศรษฐศาสตร์เหล่านี้ก็ยังยอมรับศีลธรรมบางอย่างอยู่ อย่างน้อยก็ไม่ได้ปฏิเสธศีลธรรม

ทัศนะที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดที่ว่า วัตถุประสงค์หลักหรือเพียงหนึ่งเดียวของธุรกิจหรือบริษัทคือการทำให้มีกำไรสูงสุดเพื่อผู้มีหุ้นส่วนในธุรกิจหรือบริษัทนั้น คือทัศนะของมิลตัน ฟรีดแมน (Milton Friedman) นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล ซึ่งแนวคิดนี้นำไปสู่บทสรุปที่ว่า ธุรกิจไม่มีหน้าที่หรือความเกี่ยวข้องกับเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคม

ในงานเขียนเรื่อง Capitalism and Freedom และบทความเรื่อง The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits ฟรีดแมนได้แย้งว่า ธุรกิจไม่มีความรับผิดชอบต่อศีลธรรมอื่นใดนอกจากการทำกำไรสูงสุด โดยใน Capitalism and Freedom เขาเขียนว่า

ทัศนะนี้กำลังได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่า พนักงานบริษัทและผู้นำแรงงานมีความรับผิดชอบต่อสังคมที่เกินเลยไปกว่าการรับใช้ประโยชน์ของหุ้นส่วนหรือสมาชิกของบริษัทเหล่านั้น ทัศนะนี้แสดงให้เห็นความเข้าใจผิดที่สำคัญเกี่ยวกับลักษณะและธรรมชาติของเศรษฐกิจเสรี ในเศรษฐกิจเช่นนั้น ธุรกิจมีความรับผิดชอบต่อสังคมเพียงอย่างเดียวเท่านั้นคือการใช้ทรัพยากรของธุรกิจนั้นและทำกิจกรรมต่างๆ ที่ออกแบบมาเพื่อเพิ่มกำไรของธุรกิจนั้นตราบนานเท่าที่ธุรกิจนั้นยังอยู่ภายในกฎแห่งเกม ซึ่งก็คือการทำงานในการแข่งขันที่เปิดกว้างและเสรีโดยปราศจากการหลอกลวงหรือการฉ้อโกง...

(Friedman 1962, 133 quoted in Shaw and Barry 1998, 195)

เหตุผลสำคัญของฟรีดแมนมีอยู่ 2 ประการ ประการแรก หุ้นส่วนเป็นเจ้าของของบริษัท ด้วยเหตุนี้ กำไรของบริษัทจึงเป็นของหุ้นส่วน ผู้จัดการเป็นพนักงานให้หุ้นส่วนและมีพันธะทางศีลธรรมที่จะดำเนินการบริษัทเพื่อประโยชน์ของหุ้นส่วน นั่นคือการทำความมั่งคั่งให้แก่หุ้นส่วนให้มากที่สุด ถ้าผู้จัดการบริษัทเอาเงินรายได้ของบริษัทไปบริจาคแก่องค์กรการกุศล ก็จะถูกมองว่าเป็นการใช้เงินของหุ้นส่วนอย่างไม่ชอบธรรม ถ้าตัวหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งปรารถนาจะบริจาคส่วนแบ่งของตัวเองเพื่อการกุศล พวกเขาก็เป็นอิสระที่จะทำเช่นนั้นเนื่องจากเงินนั้นเป็นเงินของพวกเขาเอง แต่ผู้จัดการไม่มีสิทธิบริจาคเงินทุนของบริษัทเพื่อการกุศล ถ้าสังคมเห็นว่าเงินบริจาคส่วนตัวไม่เพียงพอสำหรับการสนองตอบความต้องการของคนจน การบำรุงรักษาพิพิธภัณฑสถานศิลปะ และการให้ความสนับสนุนทางการเงินแก่การวิจัยเพื่อรักษาโรคต่างๆ มันก็เป็นความรับผิดชอบของรัฐบาลที่จะจัดหาเงินที่จำเป็นนั้นโดยอาศัยการเก็บภาษี เงินนั้นไม่ควรมาจากผู้จัดการที่ทำงานในนามของบริษัท

ประการที่สอง หุ้นส่วนมีสิทธิในกำไรในฐานะเป็นผลลัพธ์ของสัญญาในหมู่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของบริษัท ผลผลิตภัณฑหรือบริการเป็นผลลัพธ์ของความพยายามในการผลิตของฝ่ายต่างๆ คือ ลูกจ้าง ผู้จัดการ ผู้ว่าจ้าง ผู้จัดการ ชุมชนท้องถิ่น และหุ้นส่วน แต่ละคนในกลุ่มของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีความสัมพันธ์ในเชิงสัญญากับบริษัท เพื่อเป็นการตอบแทนการรับใช้หรือทำงาน ผู้จัดการและลูกจ้างจะได้รับการตอบแทนในรูปของเงินเดือน ชุมชนท้องถิ่นได้รับผลตอบแทนในรูปของภาษี และผู้จัดการก็สามารถต่อรองค่าตอบแทนตามกฎหมายของอุปสงค์และอุปทานกับบริษัทได้โดยตรง เงินที่เหลือจากค่าใช้จ่ายเหล่านี้ก็จะกลายเป็นกำไร และกำไรนี้ก็จะเป็นของหุ้นส่วนหรือผู้ถือหุ้นตามข้อตกลง หุ้นส่วนมีความเสี่ยงในการหาเงินมาลงทุน กำไรจึงเป็นค่าตอบแทนตามสัญญาที่พวกเขาได้รับจากการเสี่ยงนั้น ดังนั้น แต่ละฝ่ายในการผลิตและการขายผลิตภัณฑ์ต่างก็ได้รับการตอบแทนในสิ่งที่เขาได้ตกลงเลือกอย่างอิสระแล้ว บริษัทหรือหุ้นส่วนที่เป็นเจ้าของบริษัทจึงไม่มีหน้าที่ที่จะต้องมาทำอะไรให้แก่สังคมอีก แต่ถ้าใครจะทำก็เป็นสิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคล

ฟรีดแมนเชื่อว่า การจัดการอย่างมีความสมัครใจเช่นนี้ทำให้มีเสรีภาพทางเศรษฐกิจมากที่สุด และเสรีภาพทางเศรษฐกิจนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับเสรีภาพทางการเมือง สิทธิทางการเมืองก็มีประสิทธิภาพในระบบทุนนิยม เช่น นายจ้างถูกความกดดันจากการแข่งขันในตลาดทำให้ต้องคัดเลือกลูกจ้างจากความสามารถของผู้สมัครไม่ใช่ดูจากทัศนคติทางการเมืองของพวกเขา ทัศนคติที่ขัดกันก็มีให้ได้ยินได้เห็นในหนังสือ ข่าวหนังสือพิมพ์ หรือโทรทัศน์ เพราะมีการทำกำไรได้ การมีเสรีภาพทางเศรษฐกิจจึงทำให้เกิดสิทธิและเสรีภาพเกี่ยวกับการเมือง (Beauchamp and Bowie 1993, 49-50) การให้เสรีภาพแก่ธุรกิจ ไม่มีการบังคับให้ทำประโยชน์ต่อสังคม จึงเป็นสิ่งสำคัญในทัศนะของฟรีดแมน

ทัศนคติของฟรีดแมนถูกวิพากษ์วิจารณ์มากมาย เช่น ที่ว่าระบบทุนนิยมส่งเสริมสิทธิและเสรีภาพหรือถูกจ้างตกลงมาทำงานด้วยความสมัครใจนั้นไม่จริงเสมอไป เพราะถูกจ้างที่อยากได้งานทำจึงจำเป็นต้องยอมรับข้อบังคับต่างๆ ของบริษัท เช่น การทดสอบเรื่องยาเสพติด การทดสอบความซื่อสัตย์ และการทดสอบอื่นๆ ที่คนจำนวนมากเห็นว่าเป็นการละเมิดสิทธิส่วนบุคคล ลูกจ้างจำนวนมากจึงไม่ค่อยมีเสรีภาพในที่ทำงาน

อย่างไรก็ตาม หากวิเคราะห์ให้ดี เราจะพบว่า ฟรีดแมนไม่ได้ปฏิเสธเรื่องศีลธรรมอย่างสิ้นเชิง แม้เขาจะเห็นว่า บริษัทไม่มีหน้าที่ต้องทำประโยชน์แก่สังคมหรือรับผิดชอบต่อทางสังคม และเห็นว่า การกระทำบางอย่างของบริษัทที่ดูว่าเป็นการทำเพื่อสังคมที่จริงก็เป็นเรื่องประโยชน์ส่วนตัวมากกว่า กล่าวอีกอย่างคือการแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวด้วยวิธีทำประโยชน์แก่สังคม แต่ฟรีดแมนก็ยังยอมรับว่า การแสวงหากำไรสูงสุดของบริษัทจะต้องอยู่ใน “กฎกติกา” (the rules of the game) แสดงว่า การแสวงหากำไรนั้นจะต้องไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรม เช่น ไม่ประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมายและศีลธรรมมีการค้าขายยาเสพติด เป็นต้น ทั้งนี้เพราะฟรีดแมนเป็นนักเศรษฐศาสตร์อนุรักษนิยมที่เชื่อว่า การปล่อยให้ตลาดทำงานโดยมีกฎข้อบังคับน้อยที่สุดที่จำเป็นต่อการป้องกันการคดโกงและการใช้กำลัง จะทำให้สังคมมีสวัสดิการทางเศรษฐกิจในภาพรวมมากที่สุด การแสวงหากำไรคือสิ่งที่ทำให้ระบบดำเนินไปได้ อะไรก็ตามที่ทำให้แรงขับเคลื่อนถดถอยหรือกีดขวางการทำงานของแรงขับเคลื่อนนี้จะทำให้ความสามารถที่จะทำให้เกิดสิ่งที่ดีงามทางเศรษฐกิจของ “มือที่มองไม่เห็น” ของอดัม สมิธอ่อนแอลง (Shaw and Barry 1998, 195-196)

นอกจากนั้น การกล่าวถึงพันธะทางศีลธรรมของผู้จัดการบริษัทที่ต้องทำและรักษาประโยชน์ของหุ้นส่วนบริษัทไว้ก็แสดงถึงการยอมรับความสำคัญของศีลธรรม หากคนงานบริษัทขาดความซื่อสัตย์ และความรับผิดชอบต่อหน้าที่ การดำเนินกิจการของบริษัทก็ยากจะลุล่วงไปได้ด้วยดี ดังนั้นฟรีดแมนจึงยังเห็นความสำคัญของศีลธรรมอยู่

ทีโอดอร์ เลวิตต์ (Theodore Levitt) ศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ก็เป็นอีกบุคคลหนึ่งที่มีทัศนคติคล้ายกับฟรีดแมน เขาเห็นว่า ในท้ายที่สุด ธุรกิจมีความรับผิดชอบต่ออยู่เพียง 2 อย่าง คือการเชื่อฟังทำตามหลักการพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณีในการเข้าหากัน (the elementary canons of face-to-face civility) (ได้แก่ความซื่อสัตย์ ศรัทธาที่ดี เป็นต้น) และการแสวงหาประโยชน์ทางวัตถุ (Shaw and Barry 1998, 195)

เลวิตต์เชื่อว่า ความรับผิดชอบต่อทางสังคมนอกจากจะมีใช่เพียงมีไม่ได้ แต่ยังเป็นอันตรายต่อธุรกิจด้วย ธุรกิจต้องมองรัฐว่าเป็นศัตรูที่จะต้องทำสงครามด้วยตลอดเวลา เหตุผลของเลวิตต์ก็คือการแบ่งแยกหน้าที่กันทำจะทำให้ระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในระบบประชาธิปไตยดำรงอยู่ได้ และหน้าที่ของบริษัทคือการหาเงิน ไม่ใช่เรื่องสวัสดิการของสังคมใดๆ

เลวิตต์เห็นว่า ระบบทุนนิยมจะเจริญเติบโตอยู่ได้ก็แต่ในสภาพแวดล้อมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยการมีเสรีภาพส่วนบุคคล ซึ่งทั้งสองสิ่งนี้ต้องอาศัยสังคมพหุภาพซึ่งมีการแบ่งแยกอำนาจหน้าที่ ไม่ใช่การรวมศูนย์ มีความหลากหลาย มีการแบ่งแยก มิใช่รวมเข้าเป็นหนึ่งในเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และหน้าที่ทางจิตวิญญาณ ในสังคมแบบนี้แต่ละฝ่ายต่างมีบทบาทหน้าที่ของตัวเอง ไม่มีการก้าวท้าวกัน การที่ฝ่ายหนึ่งเข้าควบคุมอีกฝ่ายหนึ่งจะเป็นการรวมศูนย์ซึ่งเลวิตต์ถือว่าเป็นอันตรายต่อประชาธิปไตยและทุนนิยม การที่สังคมอยู่ด้วยการเป็นศัตรูกันและต่างฝ่ายต่างเอาชนะกันไม่ได้กลับทำให้สังคมดำรงอยู่ได้ เลวิตต์เห็นว่า สวัสดิภาพและสังคมไม่ใช่ธุระหน้าที่ของบริษัท หน้าที่ของบริษัทคือการหาเงิน ในระบบธุรกิจเสรี สวัสดิภาพถือเป็นเรื่องที่เกิดโดยอัตโนมัติ หากไม่เป็นเช่นนั้นก็เป็นหน้าที่ของรัฐบาล งานของรัฐบาล ไม่ใช่งานของธุรกิจ

ปรีชา ช้างขวัญยืนวิพากษ์แนวคิดของเลวิตต์ว่า เป็นแนวคิดที่แสดงถึงความดำรงอยู่ของสถาบันต่างๆ ในสังคมว่าเกิดจากความขัดแย้งกันเช่นเดียวกับแนวคิดทางอภิปรัชญาของเฮราคลีสตูล์ในสมัยกรีกโบราณ และต่างกับแนวคิดเรื่องความขัดแย้งของมาร์กซ์ตรงที่มาร์กซ์เห็นว่าความขัดแย้งทำให้เกิดการวิวัฒนาการไปสู่สภาพที่ดีกว่า แนวคิดดังกล่าวหากมองในแง่ความขัดแย้งเชิงอำนาจจริงๆ แล้ว รัฐก็ต้องเป็นฝ่ายชนะ แต่ดูเหมือนเลวิตต์ได้ซ่อนความคิดเรื่อง “ควร” ซึ่งเป็นความทางศีลธรรมไว้ว่า ทุนนิยมและประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ดีและสภาวะขัดแย้งโดยที่ต่างฝ่ายต่างอยู่ในขอบเขตของตนเป็นสภาวะที่จะรักษาทุนนิยมและประชาธิปไตยไว้ (ปรีชา ช้างขวัญยืน 2545, 20) ดังที่กล่าวมาจึงพอสรุปได้ว่า แนวคิดที่ปฏิเสธความรับผิดชอบทางสังคมโดยถือว่าหน้าที่ของธุรกิจคือการหาเงินหรือทำกำไรเท่านั้นไม่ได้ปฏิเสธศีลธรรมอย่างสิ้นเชิง แต่มักเห็นว่าความรับผิดชอบทางศีลธรรมเป็นเรื่องของรัฐบาลหรือเรื่องส่วนบุคคล ธุรกิจไม่ควรหรือไม่สามารถเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวได้ แต่ธุรกิจก็ยังคงต้องการการแข่งขันที่เป็นธรรมและศีลธรรมบางอย่างเช่นความซื่อสัตย์ก็ยังคงเป็นสิ่งสำคัญในการประกอบธุรกิจ

อย่างไรก็ดี นักคิดจำนวนมากเห็นตรงกันข้ามว่า บริษัทควรมีความรับผิดชอบต่อสังคม โดยเหตุผลส่วนมากจะเกี่ยวกับความสามารถของบริษัทในการช่วยเหลือสังคม ความกตัญญูของบริษัทที่ควรรู้จักตอบแทนสังคมที่ถือได้ว่ามีบุญคุณต่อบริษัท และความรับผิดชอบต่อในฐานะเป็นพลเมืองของรัฐหรือสมาชิกของสังคม

คีธ เดวิส (Keith Davis) ศาสตราจารย์ทางด้านบริหารธุรกิจ เห็นว่า ความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัทเกิดจากอำนาจทางสังคม (social power) ของบริษัท กล่าวคือธุรกิจสมัยใหม่มีอำนาจทางสังคมอย่างมหาศาลในเรื่องการจ้างชนกลุ่มน้อยและมลพิษของสิ่งแวดล้อม เมื่อธุรกิจมีอำนาจทางสังคมเช่นนั้น จึงควรมีความรับผิดชอบต่อเรื่องเหล่านั้นด้วย ทั้งนี้เนื่องจากผลของการกระทำของบริษัทกระทบประโยชน์ของผู้อื่น การตัดสินใจทางเศรษฐกิจของธุรกิจไม่ได้มีผลต่อ

เศรษฐกิจเท่านั้น แต่มีผลกระทบต่อระบบสังคมทั้งหมด เพราะมีความเกี่ยวโยงกัน ดังนั้น นอกจากจะมีความสามารถในการช่วยเหลือสังคมแล้ว ธุรกิจยังได้ทำสิ่งที่มีผลกระทบต่อสังคมด้วยอันเป็นเหตุให้ธุรกิจควรช่วยเหลือสังคมที่ได้รับผลกระทบจากการกระทำของตนด้วย (Shaw and Barry 1998, 197) แนวคิดของเดวิสจึงสนับสนุนการช่วยเหลือสังคมของธุรกิจหรือบริษัทที่เป็นเรื่องของศีลธรรม เพราะเกี่ยวข้องกับความเมตตา การบริจาคเงิน และความมกตัญญู เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้น ในความเป็นจริง บริษัทขนาดใหญ่จำนวนมากได้บริจาคกำไรของบริษัทเพื่อการกุศล เช่น บริษัท ฮันนีเวลล์ (Honeywell) และบริษัท 3เอ็ม (3M) ที่มีผลิตภัณฑ์จำหน่ายอยู่ทั่วโลก ได้บริจาค 2 ถึง 5 เปอร์เซ็นต์ของกำไรก่อนหักภาษีเป็นประจำทุกปี (Beauchamp and Bowie 1993, 53)

ดังนั้น ตามแนวคิดเหล่านี้ ศีลธรรมจึงไม่เพียงแต่ไม่ขัดกับทุนนิยมจนไปด้วยกันไม่ได้ แต่ยังมีส่วนสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยมอีกด้วย

1.2 แนวคิดที่เห็นว่าศีลธรรมไม่เกี่ยวข้องกับระบบทุนนิยม

แนวคิดในกลุ่มนี้เห็นว่า ระบบทุนนิยมหรือธุรกิจไม่เกี่ยวกับศีลธรรมหรือไม่จำเป็นต้องมีศีลธรรม ซึ่งมีประเด็นสำคัญที่จะขอนำมาอภิปรายดังนี้

1) **ความสัมพันธ์ทางธุรกิจเป็นหนทางไม่ใช่จุดหมาย** แนวคิดนี้เห็นว่า ความสัมพันธ์ทางธุรกิจหรือการแลกเปลี่ยนในตลาดเสรีเป็นเพียงหนทางหรือเครื่องมือ ไม่ใช่จุดหมายที่แนวคิดนี้ถือว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องศีลธรรม และความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวก็ไม่ใช่วัตถุประสงค์ของความสัมพันธ์ทางธุรกิจ เหมือนมีดเป็นเพียงเครื่องมือชนิดหนึ่งที่ไม่ดีไม่ชั่วในตัวเองขึ้นอยู่กับว่าผู้ใช้จะเอาไปใช้เพื่อจุดหมายหรือวัตถุประสงค์ใด จะเอาไปหั่นผักหรือปอกผลไม้เพื่อทำอาหารหรือเอาไปทำร้ายหรือฆ่าผู้หนึ่งผู้ใด ดีชั่วจึงอยู่ที่จุดหมายของการใช้มากกว่า ความสัมพันธ์ทางธุรกิจหรือการแลกเปลี่ยนในตลาดจึงไม่เกี่ยวกับศีลธรรม

นักเศรษฐศาสตร์ชื่อฟิลิป วิกสตีด (Philip Wicksteed) เห็นว่า เราเข้าไปมีความสัมพันธ์ทางธุรกิจกับผู้อื่นไม่ใช่เป็นเพราะเป้าหมายของเราเป็นเรื่องความเห็นแก่ตัว แต่เป็นเพราะบุคคลที่เราเข้าไปเกี่ยวข้องไม่ได้สนใจเป้าหมายของเรา สนใจแต่เป้าหมายของตัวเอง เหมือนที่เราไม่ได้สนใจเป้าหมายของพวกเขา สนใจแต่เป้าหมายของตัวเอง (Wicksteed 1933, 179 quoted in Shand 1990, 70) วิกสตีดเห็นว่า คำว่า “ความเห็นแก่ตัว” เป็นคำที่ใช้กับการค้าขายในตลาดอย่างผิดๆ เพราะคนที่มาแลกเปลี่ยนในตลาดแม้ว่าจะไม่ได้คิดถึงคนอื่น แต่ก็ไม่ได้คิดถึงตัวเองเพียงอย่างเดียว เพราะเขากำลังคิดถึงเรื่องที่กำลังทำอยู่เหมือนการเล่นเกมหมากรุกคิดถึงสิ่งที่กำลังเล่นอยู่ ไม่ได้คิดถึงตัวเอง การที่เขาป้องกันหมากรุกหรือเป้าหมายของตัวเองไม่น่าจะทำให้เขาถูกเรียกว่า “เห็นแก่ตัว”

ตามทัศนะของวิคสตีด การแลกเปลี่ยนในตลาดที่ดำเนินตามประโยชน์ส่วนตัวไม่สามารถเป็นเรื่องถูกต้องทางศีลธรรมหรือผิดศีลธรรม (immoral) ในตัวมันเอง เพราะการแลกเปลี่ยนเหล่านั้นเป็นหนทาง (means) ไม่ใช่จุดหมาย (end) ความคิดที่ว่า การแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจเป็นเรื่องสกปรกเพราะส่วนมากถูกผลักดันด้วยประโยชน์ส่วนตัว เกิดขึ้นจากความเข้าใจผิดในเรื่องธรรมชาติที่แท้จริงของการแลกเปลี่ยนเหล่านั้น อีกทั้งความกลัวต่อการปล่อยให้ทำตามใจและตลาดที่พลังทางเศรษฐกิจนำไปสู่ผลลัพธ์ที่เป็นเรื่องผลประโยชน์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างที่นักเขียนบางคนอย่างบัสเทียต (Bastiat) บรรยายไว้ วิคสตีดก็เห็นว่าเป็นเรื่องที่ผิด เขาเห็นว่า พลังทางการตลาดเป็นหนทางไปสู่จุดหมาย เป็นเรื่องที่ผิดที่ถือว่า ผลที่พึงปรารถนาทางศีลธรรมจำเป็นต้องเกิดจากเครื่องมือทางศีลธรรมที่ไม่ต่างกัน (คือเครื่องมือหรือหนทางก็เป็นเรื่องศีลธรรมเหมือนกับผลหรือจุดหมาย) และเป็นเรื่องโง่เขลาพอที่จะทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกลายเป็นเทวรูปหรือเป็นปีศาจร้าย (Wicksteed 1933, 184 quoted in Shand 1990, 71) วิคสตีดจึงเห็นว่าความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจหรือทางธุรกิจไม่เกี่ยวกับศีลธรรม คือไม่ใช่ทั้งดีหรือเลวในทางศีลธรรม แต่แนวคิดของวิคสตีดมีปัญหาว่า ธุรกิจไม่ใช่การแลกเปลี่ยนธรรมดาแต่เกี่ยวข้องกับการผลิตซึ่งส่งผลกระทบต่อปัจจัยการผลิตซึ่งก็คือทรัพยากรทั้งหลาย

แอล. วอน ไมเสส (L. von Mises) นักเศรษฐศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงชาวออสเตรียก็เห็นในทำนองเดียวกับวิคสตีด ว่า ประโยชน์ส่วนตัวเป็นหนทางไม่ใช่จุดหมาย ไมเสสเห็นว่า เรื่องศีลธรรมไม่เกี่ยวกับการกระทำในตลาดที่เป็นเรื่องประโยชน์ส่วนตัว ถ้าคนจะชอบสุรามากกว่าคัมภีร์ไบเบิล ก็ไม่ใช่ความผิดของผู้ประกอบการที่พยายามทำให้เกิดกำไรมากที่สุด เพราะไม่ใช่ธุระของผู้ประกอบการที่จะต้องไปทำให้คนแสวงหาสิ่งที่ดีแทนสิ่งที่เลว ไมเสสคัดค้านความพยายามที่จะบังคับให้คนประพฤติตัวดีขึ้นคือเห็นแก่ตัวน้อยลง เพราะนอกจากจะทำได้แล้วยังเป็นการทำลายรากฐานของอิสรภาพโดยทั่วไปอีกด้วย การพยายามทำลายสิทธิในการเลือกของปัจเจกบุคคลไม่ว่าจะเป็นเรื่องดีหรือเลวจะเป็นการผิดศีลธรรมเพราะเป็นการก้าวล่วงความดีที่ยิ่งใหญ่กว่าของอิสรภาพมนุษย์ (Shand 1990, 73) ตามทัศนะของไมเสส ความสัมพันธ์ทางธุรกิจจึงไม่เกี่ยวกับเรื่องศีลธรรม เพราะเป็นเรื่องประโยชน์ส่วนตัวของแต่ละคน การจะเข้าไปก้าวก่ายเพื่อปรับปรุงทางด้านศีลธรรมจรรยาไม่ใช่หน้าที่ของธุรกิจและเป็นการละเมิดเสรีภาพของมนุษย์ แนวคิดทางศีลธรรมของไมเสสมีรากฐานอยู่บนความเชื่อที่ว่า

ส่วนมากทุกคนมีชีวิตหรือปรารถนาที่จะมีชีวิตเพื่อตัวเอง...ข้อเท็จจริงนี้ไม่ได้รบกวนชีวิตทางสังคมแต่สนับสนุนชีวิตทางสังคมเพราะการทำให้ชีวิตของปัจเจกบุคคลสมบูรณ์ยิ่ง

ขึ้นจะเป็นไปได้ก็ต้องอาศัยสังคม นี่คือความหมายที่แท้จริงของคำสอนที่ว่า ความเห็นแก่ตัว (egoism) เป็นกฎพื้นฐานของสังคม

(Mises 1981, 361 qouted in Shand 1990, 74)

ไมสส์ถือว่า ความแตกต่างทางศีลธรรมระหว่างดีกับชั่วสามารถใช้ได้กับจุดหมายเท่านั้น ไม่ใช่กับหนทาง จึงไม่มีความขัดแย้งระหว่างหน้าที่ทางศีลธรรมกับประโยชน์ที่เป็นเรื่องเห็นแก่ตัว (Shand 1990, 74) ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวในทัศนะของไมสส์จึงไม่ใช่เรื่องผิดศีลธรรมหรือทำลายสังคม ความเห็นแก่ตัวเป็นหนทางที่ทำให้คนดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้ อย่างไรก็ตาม ความคิดของไมสส์ที่เห็นว่าผู้ประกอบการไม่มีหน้าที่ต้องทำให้คนแสวงหาสิ่งที่ดีแทนสิ่งที่เลว เพราะจะเป็นการละเมิดอิสรภาพหรือเสรีภาพของผู้อื่นนั้นเป็นความคิดที่ตั้งอยู่บนฐานของเสรีนิยมซึ่งอาจสร้างผลลบแก่สังคมได้ เช่น หากถือตามทัศนะนี้ แทนที่จะช่วยชี้แนะให้บุคคลอื่นได้รับประโยชน์หรือพ้นจากอันตราย บางคนกลับนิ่งเฉยเสียเพราะคิดว่าจะเป็นการก้าวก่ายเสรีภาพของบุคคลนั้น อีกทั้งแนวคิดที่ว่า ตลาดเสรีหรือประโยชน์ส่วนตัวเป็นหนทางไม่ใช่จุดหมาย จึงไม่เกี่ยวกับศีลธรรมก็มีปัญหาอยู่หลายอย่าง เช่น ตลาดเสรีไม่เกี่ยวกับศีลธรรมจริงหรือ เพราะอาจตั้งคำถามเกี่ยวกับตลาดเสรีได้ว่า การเก็บภาษีที่เป็นการกระจายซ้ำของรายได้ (redistribution of income) เป็นเรื่องถูกต้องทางศีลธรรมหรือไม่ และหากมองในแง่มุมอื่น ดูเหมือนเป็นการยากสำหรับบริษัทที่จะไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม เช่น การปฏิบัติตามจรรยาบรรณของธุรกิจช่วยให้ธุรกิจประสบความสำเร็จหรือมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ดังนั้น แม้จะบอกว่า ความสัมพันธ์ทางธุรกิจไม่เกี่ยวกับศีลธรรม แต่ในการดำเนินการทางธุรกิจหรือเศรษฐกิจ ศีลธรรมยังมีส่วนสำคัญต่อความดำรงอยู่และความเจริญก้าวหน้าของธุรกิจ

2) ธุรกิจไม่เกี่ยวกับศีลธรรมเพราะมีกฎเป็นของตัวเองเหมือนการเล่นเกม แนวคิดนี้มองธุรกิจเป็นเหมือนการเล่นเกมอย่างหนึ่งซึ่งมีกฎกติกาเป็นของตนเองเฉพาะตนไม่เกี่ยวกับกฎระเบียบทางศีลธรรมของสังคม อัลเบิร์ต คาร์ (Albert Carr) เป็นผู้หนึ่งที่มีทัศนะเช่นนี้ คาร์เห็นว่า ธุรกิจที่ปัจเจกบุคคลหรือบริษัทดำเนินการกันอยู่นั้นมีลักษณะของเกมซึ่งต้องมีกลยุทธ์พิเศษและมาตรฐานทางศีลธรรมชนิดพิเศษด้วย ธุรกิจมีปทัสฐาน (norm) และกฎที่ต่างจากของส่วนอื่นๆ ที่เหลือของสังคม ดังนั้น สิ่งต่างๆ ที่เราปกติคิดว่าผิดอาจเป็นสิ่งที่อนุญาตให้ทำได้ในวงการธุรกิจ ตัวอย่างของคาร์คือการพุดผิดและการปกปิดข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องในการเจรจาต่อรอง โดยผู้ตัว รวมทั้งการโกหกเกี่ยวกับอายุในประวัติที่ใช้สมัครงาน และการละเลยความปลอดภัยของรถยนต์ของบริษัทผลิตรถยนต์ เป็นต้น

คาร์เปรียบเทียบพฤติกรรมเหล่านี้เหมือนการเล่นเกมไพ่โป๊กเกอร์ที่มีการโกงกัน หลอกกัน เป็นเรื่องสำคัญ ไม่ใช่ความกรุณาและความมีใจกว้าง ตามทัศนะของคาร์ พฤติกรรมที่ผิดศีลธรรม

เหล่านี้จึงไม่ผิดศีลธรรมในขอบเขตของธุรกิจ เพราะเป็นลักษณะเฉพาะของธุรกิจเหมือนการโกงกัน เป็นลักษณะเฉพาะของการเล่นเกม

แต่ทัศนะของคาร์ทิจการณณ์ว่ามีข้อบกพร่องหลายอย่าง เช่น คาร์บอกเรื่องกฎของโลกธุรกิจ ผิดไปหรือไม่ กล่าวคือกฎของโลกธุรกิจอนุญาตให้ทำผิดศีลธรรมเช่นนั้นจริงหรือ การให้ข้อมูลใน ประวัติการทำงานที่ผิดเป็นสิ่งที่อนุญาตให้ทำได้ในเกมธุรกิจจริงหรือ และการเทียบเคียงกับเกมของ คาร์ก็อ่อน เพราะกิจกรรมธุรกิจมีผลกระทบต่อผู้อื่นที่ไม่ได้ตั้งใจเลือกเล่นเกมอย่างเช่น ผู้บริโภคด้วย ธุรกิจจึงไม่ใช่เกมจริงๆ (Shaw and Barry 1998, 11-12)

ดังนั้น แนวคิดที่ปฏิเสธว่าธุรกิจไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมเพราะมีกฎเฉพาะของตัวเองเหมือน การเล่นเกมจึงยังอ่อนเหตุผล ความซื่อสัตย์ หรือการไม่คดโกง การไม่หลอกลวงยังเป็นศีลธรรมที่ สำคัญในวงการธุรกิจ

3) **เศรษฐศาสตร์ไม่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจทางศีลธรรมหรือจริยศาสตร์** เหตุผล ประการหนึ่งที่ทำให้ให้นักเศรษฐศาสตร์คิดว่า เศรษฐกิจไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมคือความคิดที่ว่า เศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์สาขาหนึ่ง เมื่อเป็นวิทยาศาสตร์สาขาหนึ่ง เศรษฐศาสตร์จึงต้องเป็น เรื่องที่มีลักษณะเชิงวัตถุวิสัย (objective) คือเน้นประสบการณ์และปลอดจากคุณค่า (value-free) คือไม่มีการคิดและตัดสินใจเกี่ยวกับว่าอะไรควรไม่ควร ซึ่งก็คือเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรมอันเป็นเรื่อง ทางจริยศาสตร์มากกว่า บนพื้นฐานการคิดแบบตะวันตก แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่เน้นเรื่อง ข้อเท็จจริงหรือประสบการณ์และความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลเพื่อพัฒนาและทดสอบทฤษฎีทาง เศรษฐศาสตร์เป็นหลักนี้เรียกว่า “เศรษฐศาสตร์ปฏิฐาน” (positive economics) ซึ่งตรงข้ามกับ แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่ยังสนใจเรื่องคุณค่าหรือเน้นพิจารณาความควรไม่ควรของการกระทำ ทางเศรษฐกิจที่เรียกว่า “เศรษฐศาสตร์ปฏิจฐาน” (normative economics)

แนวคิดที่พยายามแยกเศรษฐศาสตร์ออกจากเรื่องศีลธรรมของทุนนิยมเริ่มจากการที่ เดวิด ริคาร์โด (David Ricardo ค.ศ. 1772-1823) พยายามนำวิธีการที่เรียกว่า “นินัยนิยมที่ไม่อิง ประสบการณ์” (a priori deductivism) ที่เข้มงวดมาใช้ในเศรษฐศาสตร์ทุนนิยม ซึ่งเป็นวิธีคิดหรือ การอนุมานความจริงจากมูลบท (postulates) หรือสมมติฐานเบื้องต้น (assumptions) ที่บรรยาย เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ ต่อมา ลีออน วอลรัส (Leon Walras ค.ศ. 1834-1910) ได้นำวิธีการ ทางคณิตศาสตร์มาใช้ในการคิดทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์จนเป็นที่นิยมแพร่หลายต่อมา ซึ่งทำให้ การศึกษาทางเศรษฐศาสตร์ห่างไกลจากเรื่องศีลธรรมยิ่งขึ้น เพราะแนวคิดของทั้งสองคนนี้ทำให้การ ค้นคว้าทางเศรษฐศาสตร์แยกออกจากศีลธรรมคือไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม (Vickers 1997, 34)

นักเศรษฐศาสตร์อีกหลายคนก็มีความเห็นในทำนองเดียวกันนี้ เช่น เอ.ซี. พิกู (A.C. Pigou ค.ศ. 1877-1959) ก็เห็นว่า การศึกษาเศรษฐกิจเป็นศาสตร์ปฏิฐาน (positive science) ที่ศึกษาว่า

อะไรเป็นอะไร ไม่ใช่ศาสตร์ปทัฏฐาน (normative science) ที่ศึกษาว่าอะไรควรอะไรไม่ควร (Pigou 1962, 5 quoted in Vickers 1997, 36)

อย่างไรก็ตาม เราจะเห็นว่า แนวคิดนี้เป็นการคิดเรื่องทางเศรษฐศาสตร์วิธีหนึ่งเท่านั้น เพราะในความเป็นจริง กิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์ไม่อาจแยกขาดจากกิจกรรมหรือพฤติกรรมอื่นๆ ของมนุษย์ในสังคมได้ซึ่งทำให้ต้องเกี่ยวโยงอยู่กับเรื่องเศรษฐกิจอย่างเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากการกระทำทางเศรษฐกิจทุกอย่างจำเป็นต้องเป็นการกระทำทางศีลธรรมด้วย เนื่องจากการกระทำของมนุษย์

ยิ่งไปกว่านั้น นักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมจำนวนมากก็ยังให้ความสำคัญแก่เรื่องคุณค่าหรือเรื่องศีลธรรมอยู่ แม้นักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกรวมถึงนักเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันก็ยังมีแนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์ปทัฏฐานอยู่ กล่าวคือนักเศรษฐศาสตร์ดังกล่าวยังให้ความสำคัญแก่เรื่องสังคมและเรื่องศีลธรรม เช่น นักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกอย่างจอห์น สจ๊วต มิล (John Stuart Mill ค.ศ. 1806-1873) ยังแสดงความห่วงใยสังคมไว้ในงานเขียนของเขาเรื่อง *Principles of Political Economy* อัลเฟรด มาร์แชล (Alfred Marshall ค.ศ. 1842-1924) นักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกซึ่งอิทธิพลแนวคิดของเขามีต่อเนื่องมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้พูดถึงประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องสังคมไว้ในหลายบทของหนังสือชื่อ *Principles of Economics* และนักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกอีกคนหนึ่งที่มีชื่อเสียงในงานเขียนทางด้านจริยศาสตร์คือ เฮนรี ซิดวิก (Henry Sidwick) ก็ยังให้ความสำคัญแก่เรื่องศีลธรรมอยู่ (Vickers 1997, 6)

อนึ่ง ในปัจจุบันนักเศรษฐศาสตร์อีกจำนวนมากแม้มีแนวคิดแบบนี้โอคลาสสิกแต่ก็ยังให้ความสำคัญแก่เรื่องคุณค่าดังจะเห็นได้จากบทความต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องสวัสดิการ ต้นทุนทางสังคม สิ่งแวดล้อม และการดูแลทางการแพทย์ เป็นต้น ที่ลงตีพิมพ์ในวารสารทางด้านเศรษฐศาสตร์ต่างๆ เช่น *Journal of Economics and Statistics* และ *Journal of Law and Economics* (ดู Ricketts 1988)

นอกจากนั้น นักเศรษฐศาสตร์และนักวิชาการด้านบริหารธุรกิจอีกหลายคนก็ให้ความสนใจและความสำคัญแก่เรื่องศาสนา และศีลธรรม เช่น อมาร์ตยา เซน มาร์กาเร็ต เจ. วีตลีย์

ดังนั้น แม้จะไม่ผิดที่จะกล่าวว่า เศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์หรือศาสตร์ปทัฏฐานสาขาหนึ่ง จึงไม่มีหน้าที่เกี่ยวกับการตัดสินเรื่องศีลธรรมหรือเรื่องคุณค่า แต่การจะแยกเรื่องศาสนาหรือศีลธรรมออกจากเรื่องเศรษฐกิจอย่างเด็ดขาดนั้นเป็นไปได้ เพราะกิจกรรมเศรษฐกิจไม่อาจแยกออกจากกิจกรรมด้านอื่นๆ โดยเฉพาะด้านสังคมและการเมืองของมนุษย์ซึ่งมีศาสนาและศีลธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำรงอยู่

4) **ธุรกิจไม่จำเป็นต้องมีศีลธรรมเพราะเป็นเรื่องสงครามที่แต่ละคนต้องมุ่งเอาตัวรอด**

แนวคิดนี้ไม่ค่อยปรากฏและไม่ค่อยมีผู้ยอมรับ เพราะเป็นแนวคิดที่มองว่า ธุรกิจไม่ใช่ไม่เกี่ยวกับศีลธรรมแต่ไม่จำเป็นต้องมีศีลธรรมเลย นักวิชาการคนหนึ่งที่มีทัศนะแบบนี้คือเจมส์ เอช. ไมเคิลแมน (James H. Michelman) ซึ่งได้รับอิทธิพลแนวคิดแบบดาร์วินทางเศรษฐกิจ

ไมเคิลแมนคิดว่า เศรษฐกิจโดยธรรมชาติก็มีลักษณะเหมือนในทฤษฎีการคัดเลือกตามธรรมชาติ (natural selection) ของดาร์วิน กล่าวคือผู้ที่อ่อนแอและแข็งแรงในด้านธุรกิจจะเป็นผู้อยู่รอด ผู้ที่แข็งแกร่งและไม่แข็งแรงจะตายไปจากธุรกิจ การแข่งขันทางธุรกิจเป็นเรื่องของการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดในทุกวิถีทาง โดยที่สุดแม้แต่การใช้วิธีที่ไร้ศีลธรรมหรือใช้ข้ออ้างทางศีลธรรมเป็นเครื่องมือในการหลอกลวงและเอาชนะผู้อื่นโดยไม่มีขอบเขตก็เป็นสิ่งที่สมควรทำ การถือผลประโยชน์เป็นความดีสูงสุดทำให้ไมเคิลแมนเห็นว่า คนเราต้องแข่งขันเพื่อผลประโยชน์ โดยเป็นการแข่งขันแบบทำลายล้างอย่างปราศจากขอบเขต ใช้ได้ทั้งการหลอกลวง การทำร้ายคู่แข่ง การไม่เคารพผู้อื่นหรือไม่คำนึงถึงผู้อื่น การทำธุรกิจในทัศนะของไมเคิลแมนจึงเป็นเหมือนสงครามที่ปราศจากความกรุณาปรานี โดยถือเงินว่ามีค่ากว่าคุณธรรม และไม่สนใจประโยชน์หรือความเสียหายของสังคม (ปรีชา ช้างขวัญยืน 2545, 21-22)

ทัศนะของไมเคิลแมนจึงเป็นทัศนะที่สุดโต่งจนยากที่จะยอมรับกันได้ และในความเป็นจริง หากการดำเนินการทางเศรษฐกิจเป็นเหมือนสงครามอย่างที่ไมเคิลแมนว่า เศรษฐกิจก็ยากที่จะดำรงอยู่ได้ เพราะเป็นการดำเนินการทางเศรษฐกิจที่ใช้ทุกวิธีการอย่างไม่มีขอบเขต ทำให้ไม่เกิดการร่วมมือในการดำเนินงานของปัจเจกบุคคลหรือบริษัทต่างๆ เนื่องจากขาดความไว้วางใจต่อกัน อีกทั้งคงไม่มีรัฐโดยอมให้การทำธุรกิจที่ขาดเสถียรภาพและไม่สนใจสังคมส่วนรวมเช่นนั้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จึงเห็นได้ว่า นักเศรษฐศาสตร์และนักวิชาการที่เกี่ยวข้องจำนวนมาก เห็นความสำคัญของศีลธรรม และเชื่อว่าศีลธรรมไปกันได้กับระบบทุนนิยม แม้จะมีผู้ที่เห็นว่า ทุนนิยมไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม แต่คนเหล่านั้นก็ยังไม่ได้ปฏิเสธความสำคัญของศีลธรรมอย่างสิ้นเชิง และในภาคปฏิบัติหรือในข้อเท็จจริง ศีลธรรมมีบทบาทไม่น้อยต่อความเจริญและความเสื่อมของธุรกิจหรือบริษัทต่างๆ จนยากจะบอกได้ว่า ทุนนิยมกับศีลธรรมไปกันไม่ได้เลย

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ตรรกะที่กิจกรรมทั้งหลายเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมมนุษย์ การดำเนินกิจกรรมดังกล่าวโดยปราศจากศีลธรรมย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะศีลธรรมเป็นความถูกต้องดีงามที่ทำให้คนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ซึ่งอาจกล่าวแยกเป็น “ศีล” และ “ธรรม” โดยศีลคือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ส่วนธรรมคือความเป็นธรรมในสังคมมนุษย์ ดังนั้น การปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเพื่อสร้างความเป็นธรรมในสังคมมนุษย์จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมีเพื่อความสงบสุขในสังคม

2. แนวคิดของทุนนิยมกับศาสนาและจิตวิญญาณ

แม้เรื่องของศาสนาและจิตวิญญาณกับทุนนิยมจะพูดถึงกันไม่มากนัก แต่ไม่ใช่เรื่องที่มีความสำคัญน้อย เพราะศาสนาและจิตวิญญาณนอกจากมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องศีลธรรมที่กล่าวมาแล้วยังมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในทุกๆ ด้านของมนุษย์ซึ่งแน่นอนว่ารวมทั้งด้านเศรษฐกิจด้วย ซึ่งคำว่า “ศาสนา” และ “จิตวิญญาณ” ในที่นี้ ผู้วิจัยใช้ในความหมายกว้างครอบคลุมความเชื่อ ค่านิยม และข้อปฏิบัติที่เกี่ยวกับเรื่องลึกลับหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดถึงคุณค่าต่างๆ ของความเป็นมนุษย์ที่ไม่ใช่คุณค่าทางด้านวัตถุอย่างทรัพย์สินหรือความมั่งคั่ง แนวคิดอันว่าด้วยความเกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้องระหว่างเศรษฐกิจทุนนิยมกับศาสนาและจิตวิญญาณจึงมีบางประเด็นที่น่าสนใจที่ควรนำมากล่าวถึงในที่นี้ โดยขอแยกประเด็นอธิบายดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดที่เห็นว่าศาสนามีความเกี่ยวข้องกับทุนนิยม

ประเด็นที่น่าสนใจของแนวคิดที่เห็นว่า ศาสนามีความเกี่ยวข้องกับทุนนิยม หรือทุนนิยมไปกันได้กับศาสนา พอจำแนกได้ดังนี้

1) **จริยธรรมโปรเตสแตนต์ส่งเสริมความเจริญของทุนนิยม** แนวคิดที่เห็นว่า ทุนนิยมกับศาสนามีความเกี่ยวข้องกัน ที่ได้รับการพูดถึงมากที่สุดน่าจะเป็นแนวคิดของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ซึ่งในความเป็นจริงมีนักเศรษฐศาสตร์คนอื่นๆ ด้วยที่มีแนวคิดแบบเดียวกัน ซึ่งตามแนวคิดนี้เห็นว่า จริยธรรมของโปรเตสแตนต์ (Protestant ethic) หรือบางครั้งเรียก “จริยธรรมของการทำงาน” (work ethic) ซึ่งสอนว่า การดำเนินชีวิตอย่างมีวินัย ความประหยัด และการทุ่มเทให้กับงานหนักและการหาเงินเป็นวิถีชีวิตที่ถูกต้องและน่าปรารถนา เป็นคำสอนที่เป็นพลังพื้นฐานในการพัฒนาทุนนิยม หรือสร้างจิตวิญญาณของทุนนิยมสมัยใหม่

ตามแนวคิดของเวเบอร์ คำสอนของโปรเตสแตนต์ในเรื่องงานนี้มีผลต่อเจตคติของผู้นับถือแต่ละคนซึ่งค่อยๆ เปลี่ยนความเชื่อทางศาสนาไปเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งเมื่อรวมกันกับคนอื่น ๆ ช่วยให้เกิดจิตวิญญาณของทุนนิยมสมัยใหม่ การที่จริยธรรมโปรเตสแตนต์นี้มีผลกระทบต่อคนแต่ละคนก็เป็นเพราะคำสอนนี้มีผลต่อประโยชน์ทางศาสนาของแต่ละคนไม่ใช่แค่เจตคติเท่านั้น

โคลแมน (Coleman) อธิบายประเด็นนี้ว่า เมื่อผู้นับถือเริ่มที่จะคิดว่าความสำเร็จในด้านเศรษฐกิจของตนมีผลต่อโอกาสในโลกหน้าของตนด้วย พลังของประโยชน์ทางเศรษฐกิจก็จะได้รับการประสานให้เข้ากับพลังของประโยชน์ทางศาสนา ทำให้เกิดพลังที่ทรงอำนาจอย่างที่สุด พลังอันนี้ทรงพลังจนสามารถทะลุผ่านการยึดติดศาสนาแบบเก่าและอุดมการณ์ทุนนิยมแบบเดิมแล้วทำให้เกิดแนวคิดที่เป็นจิตวิญญาณของทุนนิยมแบบใหม่ (Swedberg 2005, 28)

อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ถูกแย้งว่า แนวคิดเรื่องการทุ่มเทเพื่องานแบบนี้อาจไม่ได้เกิดจากอิทธิพลของจริยธรรมของโปรเตสแตนต์นี้ เพราะแนวคิดหรือจริยธรรมแบบนี้มีอยู่ในที่อื่นๆ ที่นิกาย

โปรเตสแตนต์เป็นอย่างมากก็แค่ศาสนาของชนกลุ่มน้อยโดยเฉพาะในญี่ปุ่นและจีน หมายความว่าความคิดที่เห็นว่าการทำงานหนักเป็นจริยธรรมที่ต้งามประการหนึ่งที่มีผลดีต่อชีวิตรวมถึงชีวิตในโลกหน้าอาจมาจากแหล่งอื่นที่ไม่ใช่คำสอนของโปรเตสแตนต์ก็ได้ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นจริง แนวคิดของนักคิดในกลุ่มนี้ก็จะคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

อนึ่ง อาจมองอีกอย่างหนึ่งได้ว่า จริยธรรมโปรเตสแตนต์มีอยู่จริง แต่แนวคิดดังกล่าวก็มีในลัทธิขงจื้อซึ่งแพร่หลายในจีนและญี่ปุ่นด้วย ซึ่งมีลักษณะเป็นแรงกระตุ้นให้แสวงหาความสำเร็จ (achievement motivation) ของมนุษย์โดยทั่วไป

ถึงกระนั้น สิ่งหนึ่งที่เราได้จากแนวคิดนี้ก็คือ คำสอนทางศาสนาที่สอนให้ขยันทำงานหรือสอนว่า การทำงานหนักและรู้จักประหยัดเป็นการกระทำที่ดี เป็นคำสอนที่ส่งเสริมทุนนิยมหรือไปกันได้กับทุนนิยม ซึ่งคำสอนประเภทนี้มีอยู่ในพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

2) **ทุนนิยมไปกันได้กับศาสนาคริสต์** นอกจากแนวคิดเรื่องจริยธรรมโปรเตสแตนต์ส่งเสริมทุนนิยมแล้ว ก็ยังมีแนวคิดที่เห็นว่า เศรษฐกิจแบบตลาดเสรีของทุนนิยมไปกันได้กับคำสอนของศาสนาคริสต์หรือเทววิทยาคริสต์

ไบรอัน กริฟฟิธส์ (Brian Griffiths) เชื่อว่า เศรษฐกิจแบบตลาดเสรีไม่มีทางที่จะไปกันไม่ได้กับศาสนาคริสต์ เขาไม่พบอะไรในศาสนาคริสต์ที่แสดงว่า การสร้างความมั่งคั่งเป็นสิ่งไม่พึงปรารถนา ในทางตรงกันข้าม กลับให้โอกาสแก่ประชาชนในการใช้การทำงานหนัก หรือความซื่อสัตย์ของตนเองในการช่วยเหลือผู้อื่น อย่างไรก็ตาม กริฟฟิธส์เตือนไม่ให้เอาเรื่องความไปกันได้ของทุนนิยมกับศาสนาคริสต์ไปอิงอยู่กับเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับศาสนาอย่างสิ้นเชิง เช่น ไปอิงอาศัยอุดมการณ์อย่างมือที่มองไม่เห็น หรือลัทธิดาร์วินทางสังคมของเฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์ เพราะกริฟฟิธส์เห็นว่าแนวคิดแบบนี้ซึ่งเป็นแนวคิดแบบมนุษยนิยมที่เป็นเรื่องทางโลกที่ไม่เกี่ยวกับศาสนาได้ลดทอนชีวิตทางเศรษฐกิจของมนุษย์ลงเป็นบางสิ่งบางอย่างที่ไม่มีตัวตน (impersonal) และไม่เกี่ยวกับศีลธรรม (amoral) โดยอ้างทัศนะที่รุนแรงของโซลเซนิตซิน (Solzhenitsyn) ที่มองคนตะวันตกสมัยใหม่ว่าเป็นผู้ที่บูชาความต้องการทางวัตถุของตัวเอง เหมือนมนุษย์ไม่มีความหมายอะไรที่สูงส่งกว่านั้น (Shand 1990, 77-78) แนวคิดนี้จึงให้ความสำคัญแก่สิ่งที่ไม่ใช่วัตถุหรือทรัพย์สินซึ่งก็คือเรื่องทางจิตวิญญาณหรือศาสนาด้วย แต่แนวคิดของกริฟฟิธส์อาจขัดกับเรื่องที่ว่าศาสนาคริสต์ในศตวรรษแรกกังวลกับความมั่งคั่ง ดังที่พระเยซูตรัสว่า “เราบอกท่านทั้งหลายอีกว่า ทรัพย์จะล่อลวงใจง่ายกว่าคนมั่งมีจะเข้าในแผ่นดินของพระเจ้า” (พระคริสตธรรมใหม่ มปป., 82)

อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ก็ให้อีกแนวทางหนึ่งในการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างทุนนิยมกับศาสนา กล่าวคือ ศาสนาใดไม่ได้ปฏิเสธเรื่องการสั่งสมโภคทรัพย์ ศาสนานั้นก็ไปกันได้กับทุนนิยม และการให้ความสำคัญแก่สิ่งที่มีคุณค่าทางจิตวิญญาณหรือทางศาสนาที่ไม่ใช่วัตถุสิ่งของก็

แสดงให้เห็นว่า ทฤษฎีนิยมนสามารถมีเรื่องของคุณค่าที่ไม่ใช่วัตถุหรือทรัพย์สินด้วย ซึ่งเป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ในศาสนาต่างๆ รวมทั้งพุทธศาสนาด้วย

2.2 แนวคิดที่เห็นว่าศาสนาไม่มีความเกี่ยวข้องกับทฤษฎีนิยม

แนวคิดนี้เห็นในทางตรงกันข้ามว่า ทฤษฎีนิยมไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา หรือไปด้วยกันไม่ได้กับศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งไปที่ศาสนาคริสต์

นักคิดบางคนเห็นว่า คำสอนในคัมภีร์ไบเบิลโจมตีเรื่องความโลภและความเห็นแก่ตัว อาร์. เอช. ทอว์นีย์ (R. H. Tawney) สรุปว่า คุณภาพชีวิตสมัยใหม่ที่ตรงข้ามกับคำสอนของคริสต์มากที่สุดคือความเชื่อพื้นฐานที่ถือว่า การแสวงหาความร่ำรวยทางวัตถุเป็นเป้าหมายสูงสุดของความพยายามของมนุษย์ ไม่มีทางประนีประนอมระหว่างคำสอนของศาสนาคริสต์กับอุดมคติเรื่องความมั่งคั่งของทฤษฎีนิยมได้ ทอว์นีย์อ้างทัศนะของเคนส์ (Keynes) มาสนับสนุน โดยกล่าวว่า ทฤษฎีสมัยใหม่ไม่เกี่ยวกับศาสนาโดยประการทั้งปวง (Absolutely irreligious) ทฤษฎีนิยมเป็นเพียงกลุ่มของบุคคลผู้ครอบครอง (ทรัพย์สิน) และผู้แสวงหา (ทรัพย์สิน) เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม มีข้อควรสังเกตว่า เคนส์ยังให้ความสำคัญแก่เรื่องศีลธรรมซึ่งเป็นเรื่องผูกโยงอยู่กับศาสนา เพราะเคนส์ชื่นชมกิจกรรมทางพาณิชย์ที่เป็นการปฏิบัติการอย่างบริสุทธิ์และมีความเป็นไปได้ที่จะทำอันตรายน้อยกว่าการเล่นการเมือง (Keynes 1973, 381 quoted in Shand 1990, 77)

ปัญหาหลักตามแนวคิดนี้จึงเป็นเรื่องความขัดแย้งของคำสอนทางศาสนาคริสต์กับเรื่องการสั่งสมโภคทรัพย์และความเห็นแก่ตัวซึ่งครอบคลุมถึงเรื่องความไม่เสมอภาคของตลาดเสรี แม้จะมีผู้พยายามหาหลักฐานในคัมภีร์ไบเบิลที่จะมาสนับสนุนการหาประโยชน์ส่วนตัวของตลาดเสรี แต่ก็หาได้น้อยมาก จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ฝ่ายศาสนจักรของศาสนาคริสต์แทบจะไม่เคยเข้าข้างทฤษฎีนิยมที่มุ่งแข่งขันกัน และบ่อยครั้งที่ไปให้การสนับสนุนในเชิงศีลธรรมแก่ขบวนการปฏิวัติของลัทธิมาร์กซิสต์ (Marxist revolutionary movements) นักคิดในกลุ่มนี้เห็นว่า คนในศาสนจักรส่วนมากปฏิเสธที่จะเผชิญหน้ากับความเป็นจริงที่ไม่น่ายินดี (สำหรับคนในศาสนจักร) ที่ว่าประโยชน์ส่วนตัวในตลาดเสรีที่แข่งขันกันนั่นเอง ที่เปิดโอกาสให้คนไม่เพียงแต่จะได้เสพสุขกับความหรูหราอย่างโทรทัศน์ สุรา และยาสูบ เท่านั้น แต่ยังทำให้เกิดความมั่งคั่งหรือโภคทรัพย์อันเป็นเงื่อนไขจำเป็นสำหรับการจัดการดูแลสุขภาพ การแพทย์ โภชนาการที่เพียงพอ และที่อยู่อาศัย ซึ่งถ้าไม่มีสิ่งเหล่านี้แล้ว เจตนาอันดีงามของศาสนาคริสต์ก็ไม่สามารถทำสิ่งที่ดีงามได้แม้แต่คนเดียว (Shand 1990, 76-77)

ดังนั้น ตามแนวคิดนี้ ทฤษฎีนิยมจึงไปกันไม่ได้กับศาสนาคริสต์ เพราะขัดกันในเรื่องความเห็นแก่ตัวหรือการแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวทางด้านวัตถุ แต่จากที่อภิปรายมาแล้วในเรื่องศีลธรรม เราอาจพอกล่าวได้ว่า ความเห็นแก่ตัวที่อยู่ในขอบเขตหรือมาพร้อมกับคุณธรรมอื่นๆ เป็นความเห็นแก่

ตัวที่ไม่อันตรายและมีประโยชน์ต่อสังคมซึ่งน่าจะยอมรับได้สำหรับผู้นับถือศาสนาต่างๆ หรืออย่างน้อยศาสนาบางศาสนาอย่างพุทธศาสนาพอยอมรับความเห็นแก่ตัวประเภทนี้ได้ในระดับหนึ่ง กล่าวอีกอย่างคือ พุทธศาสนายอมรับความสุขแต่ต้องได้มาด้วยการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

2.3 แนวคิดที่เห็นว่าทุนนิยมมีความเกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ

แม้ว่าเรื่องจิตวิญญาณมักจะเกี่ยวข้องกับศาสนา แต่ก็มีเรื่องจิตวิญญาณที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับศาสนา คำว่า “จิตวิญญาณ” (spirituality) มีความหมายครอบคลุมทั้งเรื่องความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อในเรื่องคุณค่าต่างๆ มีคุณค่าทางศีลธรรม คุณค่าของมนุษย์ และคุณค่าทางจิตใจ เป็นต้น รวมทั้งเป้าหมายและแรงกระตุ้นในเชิงคุณค่าที่ไม่ใช่เรื่องทางวัตถุสิ่งของ ในที่นี้จึงขอพูดถึงจิตวิญญาณในความหมายกว้างทั้งจิตวิญญาณที่มาจากศาสนาและไม่ได้มาจากศาสนา

เนื่องจากจิตวิญญาณเกี่ยวข้องกับศาสนาและศีลธรรมด้วย ทศนะที่ว่าด้วยเรื่องศีลธรรมและศาสนาจึงเกี่ยวข้องกับเรื่องจิตวิญญาณด้วยส่วนหนึ่ง ซึ่งจากที่อธิบายมาแล้วก็มีทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับเรื่องความเกี่ยวข้องระหว่างศีลธรรมและศาสนากับทุนนิยม แต่ที่พูดโดยตรงเกี่ยวกับจิตวิญญาณมีไม่มากนัก ในที่นี้จึงขอเสนอทัศนะที่ให้ความสำคัญแก่เรื่องจิตวิญญาณมาพูดเพียงอย่างเดียว เพราะแนวโน้มปัจจุบันเรื่องจิตวิญญาณได้รับความสนใจหรือให้ความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งขอนำบางประเด็นสำคัญมาอธิบายดังต่อไปนี้

- 1) **เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมให้ความสำคัญแก่คุณค่าของมนุษย์** เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม(humanistic economics) ที่เกิดขึ้นในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมของยุโรปในศตวรรษที่ 18 โดยแยกตัวออกจากแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยหันมาให้ความสนใจความต้องการที่จำเป็นของมนุษย์ ซึ่งตามทัศนะของมาสโลว์ มนุษย์มีความต้องการที่จำเป็น (needs) อยู่ 5 อย่างที่เรียงกันตามลำดับความสำคัญเป็น 5 ขั้น คือ ความต้องการทางสรีระ ความต้องการความปลอดภัย ความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันชุมชนหรือสังคม ความต้องการการยอมรับนับถือ และความสามารถสนองตอบได้ด้วยตัวเอง เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมจึงเห็นว่า เศรษฐกิจที่ถูกต้องควรมุ่งพัฒนาตัวมนุษย์เอง ไม่ใช่เน้นกำไรหรือเรื่องวัตถุสิ่งของที่เป็นเรื่องภายนอกตัวมนุษย์
- ชีสมองดีถือเป็นนักเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมคนแรกๆ ที่ชี้ให้เห็นว่า วัตถุประสงค์ของวิชาเศรษฐศาสตร์ควรที่จะอยู่ที่มนุษย์ ไม่ใช่ความมั่งคั่งของทรัพย์สิน ความมั่งคั่งของสังคมจะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อสามารถสร้างความสุขให้แก่สมาชิกทุกคนในสังคม จะต้องสามารถตอบสนองความต้องการที่จำเป็นเบื้องต้นของทุกคน และให้หลักประกันว่าอนาคตของเขาเหล่านั้นจะไม่เลวลงไปกว่าที่เป็นอยู่ เมื่อความต้องการที่จำเป็นเบื้องต้นเหล่านี้ได้รับการตอบสนองแล้ว ก็จะเปิดทางให้เกิดความต้องการอย่างใหม่ (new wants) เป็นต้นว่า การค้นหาสุนทรีย์ภาพ ความงามทางจริยธรรมและปัญญา โดยมีเป้าหมายสรุปรวบยอดคือ การให้หลักประกันในการพัฒนาแก่มนุษย์ทุกๆ คน

จอห์น สจวร์ต มิลล์ (John Stuart Mill) ที่จัดอยู่ในพวกนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเองก็ยังมีแนวคิดอินเอนมาทางด้านมนุษยนิยมอยู่บ้าง กล่าวคือมิลล์มีความคิดที่ให้ความสำคัญและการกระจายผลผลิตออกจากกัน โดยชี้ให้เห็นว่าการกระจายผลผลิตนั้นขึ้นกับกฎหมายและประเพณีของสังคม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของสถาบันของมนุษย์ มิลล์ต้องการเห็นสังคมที่ไม่มีคนยากจนและไม่มีใครปรารถนาที่จะรวยกว่า อีกทั้งไม่ต้องกลัวว่าจะล้มลงเพราะมีผู้พยายามแซงไปข้างหน้า โดยมิลล์มีเป้าหมายที่จะเน้นความดีของมนุษย์ ซึ่งมีได้ประกอบด้วยเหตุผลและจิตสำนึกเท่านั้น แต่จะต้องรวมถึงสุนทรียภาพตามธรรมชาติของมนุษย์ด้วย โดยที่ความเมตตาหรือความไม่เห็นแก่ตัวนั้นเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติของมนุษย์ (อภิชาติ พันธเสน 2544, 325-326)

เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมจึงเป็นแนวคิดที่เห็นความสำคัญของคุณค่าต่างๆ ของมนุษย์ซึ่งรวมถึงเรื่องศีลธรรมด้วย ซึ่งไม่ใช่เรื่องของความมั่งคั่งหรือทรัพย์สินที่เป็นเรื่องทางวัตถุหรือทางกายภาพ ระบบเศรษฐกิจที่ดีควรนำไปสู่สังคมที่ดีที่มนุษย์อยู่กันอย่างเป็นญาติและมิตรสหายไม่ใช่คู่แข่งที่มุ่งแต่แสวงหาประโยชน์ส่วนตัวเพียงอย่างเดียว คุณค่าของความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทรเป็นมิตรต่อกันที่ตั้งอยู่บนฐานของศีลธรรมจรรยา จึงเป็นเรื่องทางจิตวิญญาณที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจและสังคมเป็นอย่างยิ่ง

2) **จิตวิญญาณเป็นรากฐานของเศรษฐกิจแบบยั่งยืน** ในปัจจุบันกระแสแนวคิดอย่างหนึ่งที่กำลังมาแรงไม่น้อยคือแนวคิดเศรษฐกิจแบบยั่งยืนหรือทุนนิยมแบบยั่งยืน (sustainable capitalism) ซึ่งจะนำไปสู่สังคมที่ยั่งยืน (sustainable society) และสิ่งที่จำเป็นสำหรับความเป็นเศรษฐกิจที่ยั่งยืนมั่นคงของทุนนิยมก็คือเรื่องจิตวิญญาณที่ครอบคลุมการมีวิสัยทัศน์ที่ยาวไกลหรือการคิดแบบระยะยาว (long-term thinking) รวมทั้งความรับผิดชอบต่อสังคมและการเห็นคุณค่าของมนุษย์

ดานาห์ โซฮาร์ (Danah Zohar) ซึ่งเป็นนักฟิสิกส์ นักปรัชญา และเป็นนักการศึกษาด้านการจัดการที่ไปบรรยายทั่วโลกให้บริษัทขนาดใหญ่และองค์กรทางการศึกษาต่างๆ และเียน มาร์แชล (Ian Marshall) นักจิตเวชศาสตร์และนักจิตบำบัด ซึ่งเป็นสามีของโซฮาร์ ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของเรื่องจิตวิญญาณต่อความยั่งยืนของทุนนิยมและสังคม

ในหนังสือ **Spiritual Capital** โซฮาร์และมาร์แชลพยายามชี้ให้เห็นว่า จิตวิญญาณซึ่งใช้ในความหมายกว้างโดยหมายถึงความหมาย (meanings) คุณค่า (values) เป้าหมาย (purposes) และแรงจูงใจหรือแรงกระตุ้น (motivations) ระดับลึกที่ไม่ได้สังกัดลัทธิศาสนาหรือระบบความเชื่อที่จัดเป็นองค์กรใดๆ ซึ่งอาจเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำหรับมนุษย์บางคน เป็น “ทุน” สำคัญอีกประการหนึ่งของเศรษฐกิจทุนนิยม ทั้งคู่เห็นว่า เรามีความฉลาดทางจิตวิญญาณ (spiritual intelligence) ซึ่งเป็นความฉลาดทางศีลธรรมที่ทำให้เราแยกแยะถูกผิดได้และทำให้เราสามารถทำความดี หรือใช้

ความจริง ความงาม และความเมตตากรุณาในชีวิตของเราได้ ความฉลาดทางจิตวิญญาณนี้เองที่ทำให้เรารู้หรือเข้าถึงความหมาย คุณค่า เป้าหมายระดับลึกสุดและแรงกระตุ้นขั้นสูงสุดที่จำเป็นต่อการสร้างความมั่งคั่ง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็คือทุนทางจิตวิญญาณ เมื่อเรามีทุนนิยมที่รวมเอาความมั่งคั่งของความหมาย คุณค่า เป้าหมาย และแรงกระตุ้นขั้นสูงไว้ด้วยเท่านั้น เราจึงจะมีทุนนิยมแบบยั่งยืน และสังคมที่ยั่งยืน ความฉลาดทางจิตวิญญาณ ทุนทางจิตวิญญาณ และความยั่งยืนจึงเชื่อมโยงกันอย่างสำคัญ (Zohar and Marshall 2005, 4-5)

ตามทัศนะของโซฮาร์และมาร์แชล ความมั่งคั่ง (wealth) หมายถึงสิ่งที่เราเข้าถึงเพื่อขยายคุณภาพชีวิต (that which we have access to that enhances the quality of life) ไม่ได้หมายถึงเงินอย่างที่ยึดนิยามกัน ทุนทางจิตวิญญาณเป็นความมั่งคั่งที่ทำให้เราสามารถดำเนินชีวิตไปได้เป็นความมั่งคั่งที่เพิ่มด้านที่ลึกยิ่งขึ้นของชีวิต ความมั่งคั่งนี้จะได้มากก็โดยการเข้าถึงความหมายที่ลึกสุด คุณค่าหรือค่านิยมที่ลึกสุด เป้าหมายที่พื้นฐานที่สุด และแรงกระตุ้นที่สูงสุดและหาทางนำสิ่งเหล่านี้เข้ามาอยู่ในชีวิตและงานของเรา (Zohar and Marshall 2005, 3)

ทุนทางจิตวิญญาณคือวิสัยทัศน์ (vision) และรูปแบบ (model) สำหรับความยั่งยืนขององค์กรและวัฒนธรรมภายในกรอบที่กว้างกว่าของชุมชนและธุรกิจทั่วโลก เป็นทุนที่สะสมได้โดยการส่งเสริมความห่วงใยที่ลึกซึ้งต่อมนุษยชาติและโลก โดยทำให้เป็นปรัชญาและข้อปฏิบัติของบริษัท ทุนทางจิตวิญญาณสะท้อนถึงคุณค่าหรือค่านิยมที่มีร่วมกัน วิสัยทัศน์ที่มีร่วมกัน เป้าหมายพื้นฐานในชีวิตของเราทุนทางจิตวิญญาณจึงสะท้อนออกมาในสิ่งที่องค์กรเชื่อ ในสิ่งที่เป้าหมายของการดำรงอยู่ขององค์กร ในสิ่งที่เป้าหมายขององค์กร และในสิ่งที่องค์กรรับผิดชอบ (Zohar and Marshall 2005, 4)

ทุนทางจิตวิญญาณเป็นหนึ่งในทุน 3 อย่างที่ต้องมีคือ ทุนทางวัตถุ (material capital) อันได้แก่เงินและสิ่งที่เงินซื้อได้ ทุนทางสังคม (social capital) อันได้แก่ความสามารถของคนที่จะทำงานร่วมกัน ซึ่งเห็นได้จากความสัมพันธ์ในครอบครัว ชุมชน และองค์กร และทุนทางจิตวิญญาณ โซฮาร์และมาร์แชลเชื่อว่า ไม่มีทุนอื่นใดจะทำงานได้หากปราศจากฐานรองรับของทุนทางจิตวิญญาณ (Zohar and Marshall 2005, 7-8)

โซฮาร์และมาร์แชลเชื่อว่า คน องค์กร และวัฒนธรรมที่มีทุนทางจิตวิญญาณจะมั่นคงมากขึ้น เพราะพวกเขาจะพัฒนาคุณภาพต่างๆ รวมทั้งวิสัยทัศน์ที่อิงเรื่องคุณค่าที่กว้างขึ้น ความห่วงใยโลก ความเมตตากรุณา การคิดในระยะยาว การกระทำตามธรรมชาติ (ซึ่งทำให้มีความยืดหยุ่น) ความสามารถในการกระทำจากความเชื่อที่ลึกที่สุดของตัวเอง ความสามารถที่จะเจริญก้าวหน้าได้ท่ามกลางความแตกต่าง และความสามารถที่จะเรียนรู้และใช้ประโยชน์ในเชิงบวกของความแตกต่าง (Zohar and Marshall 2005, 6)

ทุนทางจิตวิญญาณจะทำให้เกิดระบบที่ยั่งยืนซึ่งสามารถดำรงอยู่และพัฒนาต่อไปในอนาคต ระบบที่ยั่งยืนเป็นระบบที่องค์ประกอบต่างๆ ทำงานร่วมกันโดยสร้างสิ่งแวดล้อมที่สมดุลที่หล่อเลี้ยงระบบทั้งหมด จึงมีลักษณะเป็นองค์รวม (holistic) ที่ทุกภาคส่วนมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันภายในองค์กร และมีลักษณะจัดระเบียบตัวเองและแสวงหาประโยชน์ เหมือนระบบนิเวศที่ต้นไม้สัตว์ และน้ำต่างปฏิสัมพันธ์และอาศัยกันในการดำรงอยู่และเจริญงอกงาม (Zohar and Marshall 2005, 5-6)

ซาฮาร์และมาร์แชลเชื่อว่า บริษัทที่มีทุนทางจิตวิญญาณจะมีศักยภาพและมีคุณธรรมทำให้เกิดความมั่นคง บริษัทเหล่านี้ไม่ได้เน้นจะหาแต่กำไร แต่ยึดถือมนุษยธรรมและห่วงใยโลกและเพื่อนมนุษย์ แต่ถึงกระนั้น ไม่ได้หมายความว่า บริษัทเหล่านี้จะขาดทุนหรือมีแต่ความสูญเสียเพราะต้องคอยบริจาคหรือช่วยเหลือผู้อื่นเสมอไป ในระยะยาวบริษัทเหล่านี้กลับได้รับผลตอบแทนในด้านต่างๆ อย่างมหาศาล โดยซาฮาร์และมาร์แชลได้ยกตัวอย่างบรรษัทขนาดใหญ่หลายบริษัทมาเป็นตัวอย่างประกอบ ตัวอย่างเช่น

สตาร์บัคส์ (Starbucks) ยึดมั่นในเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคม เช่น การช่วยเหลือเกี่ยวกับโรงเรียนและการรักษาพยาบาล ทำให้ลูกจ้างอยู่กับบริษัทนานขึ้น และการเพิ่มจำนวนลูกจ้างขึ้นทุก 1 เปอร์เซ็นต์ได้เพิ่มเงิน 100,000 ดอลลาร์แก่ผลการประกอบการประจำปีของสตาร์บัคส์

ยิ่งไปกว่านั้น ผู้ก่อตั้งบริษัทผลิตยาอเมริกัน แอนด์ โค. (Merck and Co.) ซึ่งเป็นบริษัทยาักษ์ใหญ่ของอเมริกา มีวิสัยทัศน์ว่า “บริษัทนี้จะอยู่เพื่อนำยาไปให้ผู้ป่วยที่ต้องการมัน” และบริษัทได้ช่วยเหลือสังคมและชาวโลกอย่างเสียสละ แต่ก็ได้ผลตอบแทนต่างๆ มากมาย รวมทั้งทำให้เกิดทุนทางสังคมต่างๆ เช่น ขวัญกำลังใจของลูกจ้าง ความเข้มแข็งของทีมงาน และความภาคภูมิใจร่วมกัน หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 บริษัท เมิร์ก ได้แจกยาสเตร็ปโตมัยซินเพื่อแก้ปัญหาการลุกลามอย่างรุนแรงของวัณโรคในประเทศตนเอง และต่อมาได้บริจาคเทคโนโลยีทั้งหมดเพื่อผลิตวัคซีนป้องกันไวรัสตับอักเสบบี (hepatitis B) เพื่อป้องกันโรคมะเร็งตับแก่ประเทศจีน นอกจากนั้น ในปี ค.ศ. 1990 บริษัท เมิร์ก ได้ดำเนินการผลิตยาและแจกจ่ายฟรีแก่คน 16 ล้านคนใน 16 ประเทศ คิดเป็นมูลค่าประมาณ 250 ล้านดอลลาร์ เจตนาดังกล่าวเหล่านี้ได้ให้ผลตอบแทนแก่บริษัทในเวลาต่อมา เพราะนอกจากจะทำให้เกิดขวัญกำลังใจแก่นักวิทยาศาสตร์แล้ว บริษัทยังได้รับส่วนแบ่งผลประโยชน์จำนวนมหาศาลจากผลิตภัณฑ์อื่นๆ ของบริษัท

จากตัวอย่างดังกล่าว ซาฮาร์และมาร์แชลจึงเชื่อว่า การมองไปยังบางสิ่งที่อยู่เหนือกำไรทางวัตถุสามารถเพิ่มกำไรทางวัตถุได้อย่างแท้จริงในระยะยาว (Zohar and Marshall 2005, 34-35, 47) แม้ทัศนะของซาฮาร์และมาร์แชลอาจมีบางจุดที่ได้แย้งได้ว่าไม่จำเป็นต้องเป็นเช่นนั้นเสมอไป

เช่น บริษัทที่ช่วยเหลือสังคมอาจไม่ได้รับผลตอบแทนที่ดีอย่างบริษัท เมิร์ค เสมอไป บางบริษัท โดยเฉพาะบริษัทขนาดเล็กที่มีทุนจำกัดอาจขาดทุนจนอยู่ไม่ได้ แต่อย่างน้อย เรายังพอจะเห็นได้ว่า ประเด็นเรื่องจิตวิญญาณนี้มีส่วนสำคัญต่อความดำรงอยู่และความเจริญก้าวหน้าของบริษัทเหมือน เรื่องศีลธรรมที่ได้อภิปรายมาแล้ว แม้จะมีบริษัทที่เอาเปรียบและอ่อนแอในด้านศีลธรรมและจิตวิญญาณ แต่นั่นไม่ได้หมายความว่า ระบบทุนนิยมเป็นเช่นนั้นทั้งหมด และอย่างน้อยองค์ประกอบด้านศีลธรรมและจิตวิญญาณต้องมีอยู่บ้างในระบบทุนนิยมหรือองค์กรทางธุรกิจต่างๆ เพราะมิฉะนั้น ระบบจะขาดความน่าเชื่อถือ และมีผลกระทบในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อม อันจะส่งผลให้ระบบขาดเสถียรภาพไม่มีความยั่งยืน

ในทำนองเดียวกับแนวคิดของไซฮาร์และมาร์แชล มีกระแสการเรียกร้องให้นำเอาคุณค่าทางจิตวิญญาณมาใช้ในการบริหารจัดการองค์กรเพื่อแก้ปัญหาวิกฤตของระบบทุนนิยมในปัจจุบัน แนวทางแก้ปัญหาแบบนี้เห็นว่า การบริหารจัดการขององค์กรธุรกิจเท่าที่ผ่านมามุ่งเน้นไปที่การพัฒนาทักษะ ความรู้และความสามารถของผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นเรื่องมิติทางกายภาพเพียงอย่างเดียว อันเป็นอิทธิพลของแนวคิดแบบจักรกลนิยมของนิวตัน แต่การบริหารที่จะประสบความสำเร็จจำเป็นต้องคำนึงถึงมิติทางจิตวิญญาณของผู้ปฏิบัติงานด้วย กล่าวคือการบริหารจัดการต้องคำนึงถึงองค์รวมของมนุษย์อันได้แก่ร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ การบริหารจัดการจึงควรเป็นการบริหารจัดการแบบมีจิตวิญญาณเป็นรากฐาน (*spiritual-based management*) ซึ่ง มาสโลว์ (Maslow) ก็สนับสนุนแนวคิดนี้โดยเห็นว่า ถ้าเรานิยามศาสนาและจิตวิญญาณว่าเป็นความเข้าใจต่อปัญหาของมนุษย์ ปัญหาจริยธรรมของคนในอนาคต การบริหารที่อิงคุณค่าทางจิตวิญญาณแบบนี้ก็เป็นวิธีปฏิบัติอย่างหนึ่งต่อศาสนาอย่างเคร่งครัด จริงจัง ลึกซึ้ง และจริงใจ ดังนั้นปรัชญาแนวนี้เมื่อถ่ายทอดสู่ชีวิตการทำงาน จะกลายเป็นการบริหารจัดการขององค์กรสมัยใหม่ การเรียกร้องวิถีใหม่และความหมายใหม่ของการทำงาน โดยการนำจิตวิญญาณหรือคุณค่าทางศาสนาเข้ามาสู่สถานที่ทำงานเพื่อพัฒนาศักยภาพในตัวเอง และเพื่อสร้างความสุขในการปฏิบัติงาน เป็นการบริหารด้วยคุณค่าทางจิตวิญญาณซึ่งเริ่มแพร่หลายและได้รับความนิยมมากขึ้น โดยเฉพาะในปลายศตวรรษที่ 20 (ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย 2550, 37) กระแสการเรียกร้องดังกล่าวนี้จะเห็นได้จากบทความเกี่ยวกับจิตวิญญาณและการทำงานที่ได้รับการตีพิมพ์มากขึ้นทั้งในวารสารวิชาการอย่าง *Journal of Business Ethics*, *Journal of Organizational Change Management* และ *Journal of Management Inquiry*, *Strategic Management Journal* และวารสารที่มีชื่อเสียงอย่าง *Business Week*, *Fortune*, และ *Wall Street Journal* นอกจากนั้น ยังเริ่มมีวารสารเกี่ยวกับจิตวิญญาณและธุรกิจ เช่น *Spirit at Work* และ *Business Spirit*

ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีการสอนวิชาเกี่ยวกับจิตวิญญาณและการดำเนินธุรกิจรวมถึงการปฏิบัติ
สมาธิในมหาวิทยาลัยทางธุรกิจในสหรัฐอเมริกา เช่น มหาวิทยาลัยดีทรอยต์ เมอร์ซี่ แอนด์ แชปแมน
(University of Detroit Mercy and Chapman) และมหาวิทยาลัยซานตา คลารา (Santa Clara
University) ซึ่งแสดงถึงกระแสการเรียกร้องและความนิยมในการดำเนินการทางธุรกิจที่ให้
ความสำคัญแก่จิตวิญญาณ

กล่าวโดยสรุป แนวคิดด้านจิตวิญญาณที่รวมถึงแนวคิดทางมนุษยนิยมไว้ด้วยนี้เป็นแนวคิด
และหลักปฏิบัติที่สำคัญในระบบทุนนิยม เป็นตัวแปรสำคัญที่จะทำให้ทุนนิยมไม่กลายเป็นทุนนิยม
 सामान्य แต่กลายเป็นทุนนิยมแบบยั่งยืนอันจะนำมาซึ่งสังคมที่ยั่งยืนในท้ายที่สุด

3. การนำศีลธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณมาใช้ในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ

จากที่กล่าวมา เราได้เห็นแล้วว่า นอกจากนักวิชาการหลายคนเห็นความสำคัญและความ
เกี่ยวข้องของศีลธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณที่มีต่อเศรษฐกิจทุนนิยมและเสนอให้นำมาใช้
แก้ปัญหาของทุนนิยมแล้ว ในความเป็นจริง ยังได้มีการนำเอาศีลธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณมา
ใช้ในการดำเนินการทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะในบริษัทต่างๆ อยู่แล้วด้วย ซึ่งเรื่องนี้เป็นหลักฐาน
สนับสนุนความเป็นไปได้และความจริงของความสัมพันธ์ระหว่างศีลธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณ
กับทุนนิยม

นอกจากตัวอย่างที่ไซฮาร์และมาร์แชลได้กล่าวถึงแล้ว ยังมีอีกหลายบริษัทที่นำเอาเรื่อง
ศีลธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณเข้ามาใช้ในสถานที่ทำงาน เช่น ในอเมริกาเหนือ บริษัท ซีร็อก
(Xerox) และบริษัท โมโตโรลา ได้จัดให้มีการอบรมการทำสมาธิแก่พนักงาน บริษัท เอ็กซอน
(Exxon) ได้ผสมผสานเรื่องจิตวิญญาณเข้ากับหลักสูตรอบรมการบริหาร และธนาคารแห่งมอนทรี
ออล (Bank of Montreal) ได้จัดทำเนื้อหาเกี่ยวกับจิตวิญญาณไว้ใช้ในการอบรมพนักงานทุกระดับ
ที่มีจำนวนถึง 36,000 คน (Wagner-Marsh and Conley 1999, 294-295) ซึ่งบริษัทในประเทศ
ไทยก็มีการนำศีลธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณมาใช้ในการสถานที่ทำงานเช่นกัน ดังจะนำมาอภิปราย
ในบทที่ว่าด้วยการนำพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ

จากที่อภิปรายมาทั้งหมดในบทนี้ จึงพอสรุปได้ว่า ศีลธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณ มี
บทบาทสำคัญในระบบทุนนิยม แม้จะมีทัศนะที่เห็นต่างออกไป และมีผู้ประกอบธุรกิจจำนวนมาก
ประพฤติดังศีลธรรม แต่นั่นก็ไม่ได้ทำลายความสำคัญของศีลธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณไป
เพราะนอกจากการทำผิดศีลธรรมจะเป็นเรื่องส่วนตัวแล้ว อย่างน้อยข้อเท็จจริงก็ยืนยันได้ว่า สิ่ง
เหล่านี้เป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมไม่มากนักน้อย คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่า
ธุรกิจที่ไร้ศีลธรรมโดยประการทั้งปวงไม่อาจดำรงอยู่ได้นาน และธุรกิจที่นำเอาศีลธรรม ศาสนาและ

จิตวิญญาณมาใช้ในการบริหารจัดการจำนวนมากได้รับผลดีจากการกระทำดังกล่าวไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ไม่มากก็น้อย

4. สรุป

เมื่อกล่าวอย่างกว้างๆ เราอาจพูดได้ว่า แม้จะมีความแตกต่างในด้านความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ ศาสนา ศีลธรรม และจิตวิญญาณ แต่ในภาพรวมนักเศรษฐศาสตร์ยังไม่ถึงกับปฏิเสธความสำคัญของสิ่งเหล่านี้ และในภาคปฏิบัติก็มีบริษัทหรือองค์กรทางธุรกิจจำนวนไม่น้อยคำนึงถึงสิ่งเหล่านี้และได้นำสิ่งเหล่านี้มาใช้ในการดำเนินธุรกิจของตน ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของบริษัทต่างๆ ในต่างประเทศและในประเทศไทยซึ่งจะนำมาอภิปรายในบทที่ว่าด้วยการนำพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินการทางเศรษฐกิจของนักธุรกิจชาวพุทธไทย